MEDDELELSER FRA
HAVEHISTORISK SELSKAB
NR 48 · 2018

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

10_Havehist_2018_3k.indd 1 02/01/2019 10.30

Havehistorisk Selskab

Selskabet har til formål at fremme oplysning om
og kendskab til historiske haver og historisk havebrug, herunder
at fremme forskning inden for området.

Alle kan blive medlem af Havehistorisk Selskab.
Få gerne mere at vide om Selskabet på havehistoriskselskab.dk
eller skriv til havehistoriskselskab@gmail.com

Selskabets bestyrelse

Formand: Bjarne Larsen – ph.d., hortonom, Københavns Universitet

Næstformand: Birgitte Sværke Pedersen, mag.art. kunsthistoriker

Kasserer: Tove Hyllested, hortonom

Webmaster: Birgitte Sværke Pedersen, mag.art kunsthistoriker

Fondsansøgninger: Sophy Høy, landskabsarkitekt MDL

Fagredaktør: Lone van Deurs, landskabsarkitekt MDL

Årsskriftets redaktion:
Lone van Deurs, Sophy Høy, Inger Heldbjerg Busk

Forord

- Træer er et universelt symbol, der har været anvendt til at forklare verden.
- Træet er betydningsfuldt både i globalt og lokalt perspektiv.
- Træerne er de længst levende planter og kan opfattes som havens skelet.

Tre stærke udsagn om træer, som alle er gode grunde til at bruge dette have-/ landskabselement som tema for foredrag og udflugter. 2018 blev et træ- år, hvilket nu følges op i årsskriftes artikler, som hver især belyser træernes betydning og muligheder.

En fortælling om bytræerne i Gladsaxe gennem 115 år gør os vidende om hvordan, træer til alle tider har været betydningsfulde pejlemærker i landskabet. Berit Rørbøl leder os gennem kommunen fra den var fire landsbyer forbundet med lande- og sogneveje og hvor træerne var vejvisere, der gjorde opmærksom på grøfter og vejsving. Videre gennem de første villakvarterer fra starten af 1900 og helt frem til den moderne digitale registrering af arter, sorter, alder og tilstand.

Alléen, hvor træerne må opgive deres individualitet til fordel for fællesskabet, får sin fortælling skrevet af Tove Hyllested. Vi indføres i den klassiske franske brug af alléer videre til de noget nyere danske alléer som Fonden for Træer og Miljø har været med til at genplante.

Danske landskabsarkitekters formand Susanne Renée Grunkin inviterer os på en tur gennem Frederiksberg Allé og gør os kloge på hvorfor den blev fredet.

Barokkens meget bevidste formning af træer i de særlige palisade udgaver præsenteres af Lone van Deurs med illustrationer fra den fine gamle havebog "La Théorie, et la Pratique du Jardinage".

Danske 1800 tals kunstneres måde at se og opleve træer og bruge dem som stemningselementer i deres malerier gør Birgitte Sværke Pedersen os opmærksom på. Jens Juel, J.C.Dahl og P.C. Skovgaard lader på hver deres måde natur og kultur smelte sammen ved brug af træet som formidler. Kunstens malerier rummer mange fortællinger.

Henning Looft slutter artikelrækken med at gå en tur med os på kirkegården, hvor træerne også altid har været væsentlige elementer som symboler på liv og død og som vigtige markeringer i landskabet.

God læselyst
Lone van Deurs

Klausdalsbrovej med træalléen
til Buddinge Station i 1955. Foto: Eugen Amding

BERIT RØRBØL

Bytræet gennem 115 år

Med en stigende bekymring og opmærksomhed på byens træer og deres værdi opstod der i 2016 et ønske i Gladsaxe Kommune om at kortlægge byens træer. Ikke af antallet af træer på tidspunktet, for det havde man allerede lavet i 2015. Man ønskede at få be- eller afkræftet bekymringen om, at antallet af bytræer var på vej ned. Man havde oplevet hvordan, kommunens veje var udfordret på deres træbestand. En stor mængde data i form af gamle kort, flyfoto, fotografier fra byarkivet, skriftlige kilder og gamle træregistranter blev samlet, systematisk gennemgået og analyseret. Resultatet blev en gennemgående analyse af bytræsbestanden i Gladsaxe Kommune siden 1900 samt en historisk analyse af udvalgte områder i kommunen.

Når vi her taler om bytræer, så er der tale om de kommunalt ejede træer på vejareal, dvs. vejtræer, træer på pladser og gadehjørner. Træer i parker og private haver er ikke medregnet, og den reelle opfattelse af mængden af træer i byen er derfor noget anderledes. Særligt villavejene i dag med træer i private haver syntes i 2016 at fremstå noget mere grønne og beplantet end de nøgne hovedgader, hvor vejprofilet strækker sig fra facade til facade. Men byens hovedgader og villaveje har ikke altid stået uden vejbeplantning. Analysen fra 2016 viser et billede af, hvordan træerne har været en del af byplanlægningen gennem 115 år.

Bytræet 1900

Ved århundredeskiftet bestod det nuværende Gladsaxe Kommune af fire landsbyer forbundet af lande- og sogneveje. Kortmateriale fra tiden, De Høje Målebordsblade, viser, hvordan landevejene skar sig gennem marklandskabet i mere eller mindre lige stræk. På kortene er der markeret med små cirkler, hvor der ved optegnelsen blev observeret træer. Signaturen viser også, om der stod træer på begge sider af vejen eller kun den ene. Ved særlige steder, såsom ved vejkryds, skarpe sving samt grøfter og åer er der ligeledes markeret, at der har stået enkelte træer.

10_Havehist_2018_3k.indd 5 02/01/2019 10.30

Vejtræernes formål var at lede folket sikkert gennem landskabet i en tid uden vejbelysning, hvor vejene bestod af grus med anlagte grøfter langs siderne. Når mørket faldt på, blev den simple vej svær at skelne fra det omkringliggende flade marklandskab. Træernes kroner og stammer dannede rammerne om vejene, således, at man blev ledt sikkert frem uden fare for at ende i grøfterne. Om vinteren når sneen lå tykt, har det ligeledes været svært at skelne vej fra mark. Her sørgede træerne for, at vejen markeredes i det åbne snedækkede landskab.

At træerne har været særligt vigtige i det åbne land fremgår af markeringen på målebordsbladene. Her findes kun få markeringer af træer inde i landsbyerne. Ikke at der ikke var træer i landsbyen, men man må antage, at selve landsbyens markering på kortene har været vigtigere end de enkelte træers. Fotos fra omkring år 1900 viser, at der i landsbyerne var træer der, som på landevejene, var plantet på lige rækker med fast afstand. Det sparsomme antal bybilleder fra tiden gør det svært at sætte tal på hvor mange bytræer, der var i landsbyerne. Derimod har analysen af De Høje Målebordsblade vist, at der ved opmålingen i år 1900, stod omkring 1.645 træer langs lande- og sognevejene i den nuværende Gladsaxe Kommune. Med sammenlagt 30 km vej er det et gennemsnit på 55 træer pr/km. offentlig vej. Af arter kan nævnes poppel og røn.

Nye villakvarterer, nye træer

Fra år 1900 begyndte udstykningen af gårdenes jorder øst for Buddinge, der senere blev til bydelen Søborg. Sammen med udstykningerne af parceller blev de første villaveje markeret i landskabet. Blandt betingelserne for køb af en parcel var, at parcelejerne i et fælleskab, en grundejerforening, skulle anlægge vejene for egen regning. Mange af grundene blev i den første tid benyttet som primitive sommerhuse og nyttehaver af københavnerne. Derfor var det svært at komme til enighed om, hvordan og hvornår vejene skulle anlægges. Mange af vejene lå således hen med plørede hjulspor, det krævede sit at komme frem. Men efterhånden som flere grunde blev solgt og grundejerforeningerne styrkedes, begyndte anlæggelsen af villavejene for alvor.

Det første område, der fik succes med dette blev Frederiksborgvejens villakvarter – trekanten – som dækker over fire veje; Niels Finsens Allé, Vilhelm Bergsøes Allé, Erik Bøghs Allé og Carl Blochs Allé. Disse fire veje stod færdige i 1904. Som kutymen var for tiden, blev anlæggelsen af vejene efterfulgt af plantning af vejtræer. I alt blev

10_Havehist_2018_3k.indd 6 02/01/2019 10.30

Søborg Hovedgade i 1905. Vejene er nyanlagte med vejtræer. På begge sider af vejen ses villaerne på de nyudstykkede parceller. Foto: Gladsaxe Byarkiv

Fra Søborg Hovedgade ses Vilhelm Bergsøes Allé med den tydelige allétræ beplantning. Den grusbelagte kørebane er her adskilt fra fortov med kantsten. Foto: Gladsaxe Byarkiv

der på de fire veje plantet 324 træer. Hver vej fik sin art, og således blev vejene beplantet med bornholmsk røn, almindelig røn, lind og ahorn. Med et samlet vejnet på godt halvanden kilometer stod der i gennemsnit 216 træer per kilometer vej i grundejerforeningen. Træerne blev plantet som allétræer med fast afstand på ca. ti meter og adskilte den grusbelagte kørebane fra de primitive fortove.

10_Havehist_2018_3k.indd 7 02/01/2019 10.30

Flere af de omkringliggende villaveje blev efterfølgende også anlagt med bedre kørevej og allétræer.

Det var ikke kun ved anlæggelsen af nye villaveje at træerne blev prioriteret i planlægningen og udførelsen. Også ved udvidelsen af de eksisterende landsbyer ny- og genplantede man vejtræer. Træerne var til stadighed en naturlig del af bybilledet i begyndelsen af 1900-tallet.

Træerne fordrives

Op gennem 1920'erne og 30'erne udvides byerne yderligere og nye bydele skyder op. Ved anlæggelsen af nye kvarterer bliver træerne ikke længere prioriteret, der plantes i disse år ikke mange nye bytræer. Grunden til dette kan meget vel være den stadigt stigende forsyning af elektricitet. Med denne nye teknologi kunne man installere vejbelysning i byerne, og elmasterne dannede orientering udenfor byerne. Træernes tidligere funktion som retningsgiver og sikkerhed var ikke længere nødvendig, og de blev i stedet en udgift for de nye vejejere. Hvor man flere steder havde særlige regler for byggeriets udformning og arkitektur, var der ingen regler for vejtræer.

Den nye elforsyning havde ikke kun betydning for antallet af nyplantede træer. Også de eksisterende store vejtræer blev fældet for at gøre plads til elmaster og luftledninger. Flere steder langs de større veje blev alle træerne i den ene siden af vejen fældet, hvor masterne blev placeret. På de mindre veje fik træerne i første omgang lov at blive stående, hvor de var så små, at de ikke nåede elledningerne, eller hvor masterne blev placeret i skellet til villahaverne.

For mange af træerne blev det en stakket frist. Hvis ikke de blev for høje, havde de efterfølgende store ændringer i vejprofilet været på bekostning af de resterende træer. Både på mindre og særligt større veje var kravet til bredere veje af betydning for, om der kunne findes plads til træerne.

På Frederiksborgvej, den nuværende Søborg Hovedgade, lavede man i midten af 20'erne en større omprofilering af vejen. Vejbanerne gjordes bredere for at imødekomme den stadigt stigende biltrafik, og sporvognens indtog, som krævede yderligere plads. Cykelstier og fortove skulle der også være plads til og alle disse funktioner måtte klemmes ind mellem de eksisterende bygninger. Den store vejomlæggelse levnede ingen plads til vejtræerne. De efterfølgende 10-20 år fulgte de resterende store veje og vejtræerne forsvandt ud af bybilledet et efter et.

10_Havehist_2018_3k.indd 8 02/01/2019 10.30

Træfældning på Mørkhøjvej i 1937. 30'ernes vejudvidelser krævede mere plads på bekostning af de gamle vejtræer. Foto: Gladsaxe Byarkiv

10_Havehist_2018_3k.indd 9 02/01/2019 10.30

Allétræer på Lykkesborg Allé 1937. De nye elmaster er placeret i skel til villahaverne og vejbane samt fortov er stadig grusbelagte. Ved vejsaneringerne i 1950'erne blev træerne fældet til fordel for bredere asfalterede vejbaner. Foto: Gladsaxe Byarkiv

Buddingevej 1942. Trærækkerne på vejens østside er erstattet af elmaster. Foto: Eugen Amding

På villavejene i Søborg, hvor der oprindeligt var plantet allétræer, fik træerne lov til at blive stående længere tid end på de store veje. Men også her blev det med tiden nødvendigt at omlægge vejene og lave bredere vejbaner og faste belægninger. Med asfalterede veje og flisefortove forsvandt også disse træer op gennem 1950'erne.

10_Havehist_2018_3k.indd 10 02/01/2019 10.30

Buddingevej 1948. Vejudvidelse og separate cykelstier og fortove har efterladt Buddingevej træløs med et vejprofil der strækker sig fra facade til facade. Foto: Eugen Amding

Analysen af placeringen og antallet af vejtræer viser, at der i 1954 kun findes 324 bytræer i hele kommunen. Hvilket paradoksalt nok er samme antal, som man alene plantede på de fire nye veje i Søborg i 1904. Placeringen af træerne koncentrerer sig til få vejstrækninger og næsten ingen af træerne fandtes på villakvarterernes veje. Gladsaxe Kommune havde i 1954 159 km. kommune- og amtsvej. Med 324 træer giver det et gennemsnit på to træer per kilometer vej. Reelt var der kun ca. 7,5 km vej, hvor der rent faktisk fandtes regelmæssige vejtræer. Med et gennemsnit på 43 træer per km. vej var det stadig langt under antallet i 1900 på 55 træer per kilometer.

Træerne vender tilbage

Samtidig med at bytræerne forsvandt i de daværende bydele og villakvarterer, sås det i slutningen af 50'erne til midten af 60'erne, at træerne fik en plads i byplanlægningen af nye bydele. Ved opførelse af boligbyggeriet Høje Gladsaxe, Mørkhøj Industrikvarter samt langs Søborg Parkallé blev træerne en del af byprojekterne.

Ved opførelsen af boligblokkene langs Søborg Parkallé i midten af 1950'erne planlages der samtidig et 20 meter bredt og 540 meter langt plantebælte langs vejen. På stedet plantedes der i præcise rækker 408 lindetræer. Træerne blev med fast afstand plantet i fire rækker af 102

10_Havehist_2018_3k.indd 11 02/01/2019 10.30

Trafiksanering med adskillelse af trafikkanter på Frødings Allé 1993.
Vejbeplantningen består af paradisæble plantet to og to med bundbeplantning.
Foto: Ole Wildt

træer. Desværre måtte man kun få år efter, på grund af vejudvidelse, fælde 50 af træerne i den yderste række i den nordlige ende. De resterende træer fik lov at blive stående og fremstår i dag som en markant beplantning for området.

Ti år efter, i midten af 1960'erne planlagde og anlagde man Mørkhøj Industrikvarter. Langs de brede veje blev der planlagt, at der skulle plantes omkring 250 plataner i særlige bede imellem de mange parkeringspladser, som den øgede mængde biler krævede plads til. Træerne skulle sammen med de strenge byggeregler for området skabe et homogent udtryk for det samlede industriområde. Træerne har i det store hele fået lov at blive stående og danner i dag netop en fin overgang mellem industriens bygninger og de tilstødende veje. Samtidig med Mørkhøj Industrikvarter opførtes det for tiden moderne men omdiskuterede boligbyggeri, Høje Gladsaxe. Bebyggelsen skulle ligge tæt forankret til de omkringliggende naturområder. På bebyggelsens nordside, langs Gladsaxevej, plantede man omkring 600 træer som afskærmning mellem bebyggelse, parkering og vej.

De store byudvidelser op gennem 1900-tallet, og særligt i 50 og 60'erne, efterlader Gladsaxe Kommune så godt som fuldt udbygget i 1970'erne. Der er kommet nye industriområder og almennyttige boligområder ligger fast forankret mellem villakvartererne. Den bymæssige planlægning består nu i at optimere og omdanne eksisterende

10_Havehist_2018_3k.indd 12 02/01/2019 10.30

byområder. 1970'erne er også årene, hvor man igen begynder at plante træer langs de større trafikveje og på byens pladser. Et eksempel er stationsforpladsen på Bagsværd Station, hvor der omkring 1979 i umiddelbar forbindelse med åbningen af den nye station, blev plantet 75 træer på pladsen og de omkringliggende veje. Ikke alene plantede man nye træer, man bevarede også et enkelt træ, et stort elmetræ, der senere skulle blive et ikonisk træ for Bagsværd Bymidte. Træet havde stået i baggården til Bagsværd Kro, men da kroen blev revet ned for at gøre plads til stationspladsen, kom det gamle elmetræ til at stå midt på den nye plads. Træet havde nu fået en central placering og blev de kommende år indhyllet af hundredevis af lyskæder, der med deres tusinde af små lyspærer lyste træet op i de mørke vintermåneder.

Analysen af antallet af bytræer i Gladsaxe Kommune fastsætter antallet af bytræer i 1981 til at være 1.593. Heraf står de tre områder, Høje Gladsaxe, Mørkhøj Industrikvarter samt Søborg Parkallé, for de 1.116 svarende til 70% af det samlede antal træer. De resterende 477 træer er placeret på få af de større veje og pladser. Der er på tidspunktet stort set ingen vejtræer på villavejene.

Først op gennem 1980'erne og 1990'erne finder træerne tilbage til villavejene. Hvor den øgede mængde trafik førhen havde været en af de store årsager til at vejtræerne var forsvundet fra vejene, er netop den massive trafik med til, at træerne kommer tilbage. I 1980'erne og 1990'erne begynder man at sikre de bløde trafikanter i trafikken ved at lave trafiksanering i form af indsnævringer samt adskillelse mellem trafikanterne. Her har man i høj grad brugt træerne som fysisk adskillelse, men man har også haft øje for det rent æstetiske i at bruge træerne som elementer i trafiksaneringen. På villavejene i Søborg, hvor der tidligere var plantet alléer, er der nu igen plantet forskellige arter som paradisæble, pære, røn, søjle eg og flere andre arter. Antallet er dog langt fra det samme. Hvor der for eksempel på Frødings Allé blev plantet omkring 90 træer i begyndelsen af 1900-tallet stod der i 1981 kun ni træer.

Hovedfærdselsårene og amtsveje

I de sidste 10-20 år af 1900-tallet blev antallet af bytræer øget markant. En stigning på 225% fra 1981 til 2003 gjorde, at man i 2003 kunne finde 3.588 bytræer i Gladsaxe Kommune. Af disse træer stod ca. 725 på amtets veje. Amtet havde i 1980'erne og 1990' plantet træer langs stort set alle deres veje i kommunen. På Gladsaxe Ringvej (Ring 3) havde

10_Havehist_2018_3k.indd 13 02/01/2019 10.30

amtet således plantet godt 5.000 egeplanter, Quercus robur, i midterrabatten mellem kommunegrænsen til Herlev og Gladsaxe Trafikplads, en strækning på 1,6 km. Tanken med de 5.000 egeplanter var, at nogle skulle vælges ud og vokse op til at blive træer, resten skulle klippes som pur. I 2003 blev der registreret 126 egetræer på strækningen, der som planlagt stod i en bund af egepur. Samme år blev der på det sidste stykke af Gladsaxe Ringvej, mellem trafikpladsen og Buddinge Rundkørsel registreret 160 robinietræer.

På Buddingevej, mellem rundkørslen og kommunegrænsen til Lyngby, stod 72 lindetræer, Tilia pallida, og på hovedgaderne, Søborg-, Buddinge- og Bagsværd-, stod tilsammen for 339 af de registrerede træer i 2003. Træerne var hovedsagelig hæg, Prunus padus, men også Acer pseudoplatanus'Negenia', Tilia pallida, Caragana aborescens og en enkelt Ginkgo biloba stod plantet på strækningen. De resterende amtstræer var asketræer, Fraxinus excelsior, på Bagsværdvej. Sammen med kommunens egne træer stod ca. 40% af Gladsaxes bytræer på hovedfærdselsårerne. Det vides ikke præcis hvornår antallet af bytræer i Gladsaxe Kommune toppede efter at man i 70'erne atter begyndte at plante bytræer, men 2003 har det højest antal registrerede træer. Kun fire år efter, i 2007, var antallet af bytræer nede på 3.567, et fald på 11 træer. De var nu alle under kommunens drift, da man ved amternes nedlæggelse i 2007 overdrog alle 725 af amtets træer til kommunen.

Digital registrering

I 2015 foretog Gladsaxe Kommune en digital registrering af kommunens bytræer. Med GPS -udstyr blev der i felten blandt andet registreret træernes præcise placering, art, stammeomkreds og tilstand. Man valgte dengang at undlade registreringen af træerne langs Gladsaxe Ringvej samt Buddingevej, da man allerede på dette tidspunkt forventede, at de skulle fældes ved anlæggelsen af den nye Letbane. Heller ikke en gammel kastanieallé på villavejen Søhuse blev registreret, da træerne med en alder på 100 år var i sådan en stand, at man planlagde en fældning af dem. Fældningen blev dog mødt af store protester fra grundejerne, og man valgte i stedet at forsøge sig med en større beskæring og se tiden an. Med antallet af digitalt registrerede træer, træerne på Gladsaxe Ringvej, Buddingevej og Søhuse var der i 2015 sammenlagt 3.472 bytræer i Gladsaxe Kommune.

10_Havehist_2018_3k.indd 14 02/01/2019 10.30

Nye plataner plantet i rodkassetter og med rodspærrer på Søborg Hovedgade foran Søborg Kirke, 2016. Foto: Berit Rørbøl

Kommunens bytræer i 2015 fordelte sig på ca. 24 forskellige slægter og 43 arter. Størst repræsenteret var platan, Platanus acerifolia, med 706 træer. Andre stærkt repræsenterede slægter var lind (Tilia cordata og T. pallida) med 608, tjørn (Crataegus crus-galli, C. laevigata og C. monogyna) med 405, ask (Fraxinus excelcior og F. var) med 367,

10_Havehist_2018_3k.indd 15 02/01/2019 10.30

eg (Quergus petraea og Q. robur) med 269 og akasie (Robinia pseudoacacia) med 248 bytræer. Ahorn Acer var repræsenteret med 237 træer, dog fordelt på syv forskellige sorter, blandt andet ahorn, spidsløn og sølvløn. Tilsammen dækkede de syv slægter 82% af Gladsaxe Kommunes samlede bytræbestand.

Bytræet i dag og hvad fremtiden byder

Træregistreringen fra 2015 må siges at være den mest præcise af registreringerne gennem tiden, da det er den eneste der er lavet på stedet og ikke ved at samle og analysere gamle kort, kilder og fotos. Til trods for dette giver de forskellige registreringer et billede af bytræets betydning siden 1900. Fra at være en naturlig og nødvendig del af vejprofilet, må træerne nu kæmpe om den sparsomme plads i byerne. Ikke kun på overfladen hvor vejprofilet strækker sig fra facade til facade, men det stadigt stigende forsyningsnet under jorden har stor indvirkning på, hvor bytræerne kan placeres. Man har de seneste år i Gladsaxe Kommune set konsekvensen af pladsmangel med træer, der mistrives og aldrig når et stadie hvor de til fulde udnytter deres potentiale. Der er derfor kommet mere fokus på vigtigheden i træets etablering og vækstvilkår. Man forsøger sig med forskellige typer af plantehuller med opbygninger med for eksempel rodkassetter der beskytter rodnettet mod trafik og rodspærrer for at forhindre rødder i at sprede sig ind i forsyningsnettet eller under belægninger. Dette vurderes ikke til at være de bedste betingelser for træernes vækst, men den bedste løsning man kan tilbyde træerne under de nuværende forhold. Bekymringen om bytræets fremtid i Gladsaxe Kommune har resulteret i, at der er en decideret træpolitik på vej, der blandt andet skal fokusere på at sikre de nuværende træer samt arbejde på, at der skal plantes nye og flere træer under forbedrede forhold.

Litteratur

Cramer, C. (1979). *Gladsaxe bogen I – Træk af Gladsaxe-Herlev Kommunes historie fra de ældste tider til 1909*. Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune.

Det Kongelige Bibliotek (u.a). *Luftfotosamlingen*.[online] Det Kongelige Bibliotek. Tilgængelig på: http://www.kb.dk/da/nb/samling/lf/index.html [Sidst tilgået 2. aug. 2016].

Geodatastyrelsen (2016). *Høje målebordsblade 1842-1899*.[kort] Geodatastyrelsen.

10_Havehist_2018_3k.indd 16 02/01/2019 10.30

Gladsaxe Byarkiv (2016). *Gladsaxebilleder*. [online] Billeddatabase. Tilgængelig på: http://gladsaxebilleder.gladsaxe.dk:8080/byarkiv/Site/index.jsp [Sidst tilgået 6. aug. 2016]

Gladsaxe Kommune, Trafik- og Teknikudvalget (2015b). *Fældning af træer Kastanieallée på Søhuse*. [online] referart 17. august 2015, sagsnr: 50. Tilgængelig på: http://www.gladsaxe.dk/kommunen/politik/byraad_og_udvalg/dagsordener_og_referater [Sidst tilgået 2. aug. 2016].

Københavns Amt (2006). *Materiale fra amtet – træliste*. [liste] Gladsaxe Kommune

Lebech, M. (1971). *Gladsaxe bogen II – Gadsaxe Kommunes historie fra 1900 til 1941*.Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune.

Rørbøl, B. (2016). *Bytræet gennem 115 år – Udvikling og afprøvning af metode for registrering og analyse af bytræbestanden i Gladsaxe Kommune*. Speciale ved Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning. Københavns Universitet.

Sørensen, K. og Boje, P. (2001). *Fra klondyke til moderne velfærdskommune Gladsaxes politiske historie 1900-2000*. Grafia Tryk ApS for Gladsaxe Kommune

TOVE HYLLESTED

Om alléer

Generelt om alléer og lidt om de alléer, som Fonden for Træer og Miljø donerede omkring årtusindskiftet.

Alleers ide

De ældste vejplantning i Europa er formentlig plantninger af pil og poppel langs udfaldsvejene fra Rom. Hurtigvoksende planter, som efter en relativ kort årrække kunne give de marcherende soldater lidt skygge, når de romerske kejsere allerede 500 år før vor tidsregning beordrede soldater på erobringstogter rundt omkring Middelhavet og op gennem Europa.

Men det er vejplantning og ikke det, jeg forstår ved en allé-plantning.

Fra Nordisk illustreret Havebrugsleksikon (fra 1920) er hentet følgende definition: "Benævnelsen Allé har sin oprindelse fra det franske ord allée, som betegner en vej kantet med træer. Og i øvrigt betyder det franske ord aller: at gå! På dansk anvendes ordet dog kun for at betegne en vej, der på begge sider er regelmæssigt beplantet med én eller flere rækker træer.

De væsentligste betingelser for, at en allé skal være smuk, er ensartethed og frodighed, to egenskaber, der tilvejebringer de indtryk, som vi sætter så megen pris på, hvad enten det går i retning af harmoni, perspektiv, storslåethed eller skygge."

En allé er altså en gade, vej eller havegang, der er kantet på begge sider af ensartede trærækker. Efter min opfattelse er det mest karakteristiske ved en allé, at det enkelte træ, der er plantet i en allé, mister sin individualitet, mens individualiteten er bevaret i en vejplantning, hvor træerne oftest står forskudt for hinanden og måske også længere fra hinanden – eller måske er af forskellig art. Det er først når et – eller flere træer i alléen mangler, at man kan fornemme træernes individualitet.

TOVE HYLLESTED · landskabsarkitekt, cand.hort.

10_Havehist_2018_3k.indd 19 02/01/2019 10.30

Historiske alléer

Claude Mollet (1563 – 1650), var overgartner ved Tuilerierne. Han var mærkeligt foran sin tid, idet han plæderede for at jorden i en have altid skulle være dækket af grønt, at blomstrende stauder skulle afløse hinanden. Han udgav adskillige havebøger og tegnede broderiparterrer i stor mængde. En af hans sønner, André arbejdede fra 1648 – 1653 i Sverige, og her udkom i 1651 hans bog, som han havde udarbejdet sammen med sin far: "Le Jardin de Plaisir". Det er en meget omfattende og grundig bog om alle havens elementer, så som jordbehandling, køkkenhave, blomsterhave og træer. Han anser egen for det skønneste og mest nyttige træ. Linden nævnes som særlig god til alléer. Bøg og avnbøg som særlige gode til hække.

Mollet fremhæver, at det er vigtigt at samle de mange uensartede enkeltheder til et klart og harmonisk hele, hvilket man hidtil havde lagt for ringe vægt på. Der benyttede han alléen både som indramning af parken og som opdeling af havens forskellige elementer. Det var mange elementer, der hørte til en have for en fyrste. Udover de nævnte indrammende og omkransende alléer skulle der også være plads til en to- eller fire rækket allé af lind eller elm ind mod slottets midte og indgang.

På den modsatte side af slottet skulle der være parterrer umiddelbart op til slottet, så mønstret kunne nydes fra vinduerne uden hindringer af store træer eller hække. Længere væk fra slottet kommer andre parterrer eller afdelinger med græs, busketter, alléer og høje og lave hække. De indre alléer skulle gerne sigte mod skulpturer og springvand eller mod siddepladser, der gav ly i dårligt vejr. Hvor alléer krydser hinanden skulle der bygges fuglehuse, grotter, springvand, kaskader, kanaler og meget andet, så anlægget blev den fuldkomne lysthave.

Busketterne er indrammede af alléer samt af høje (avnbøge)hække og ca. 2 meter fra hækkene er plantet – med lige stor indbyrdes afstand – skønne, velformede og udsøgte træer, som f.eks. cypresser.

Familien Mollet – eller rettere gartnerdynastiet Mollet – arbejdede til dels før André le Nôtre, men er ikke blevet nær så berømmede.

Le Nôtre levede fra 1613 – 1700. Le Nôtre var også ud af et gartnerdynasti, hans far arbejde, som Mollet i Tuilerierne. En passant kan jeg nævne, at Claude Mollets hustru var André Le Nôtres gudmoder.

Et af Le Nôtres hovedværker er Vaux-le-Vicomte. Parken er et skoleeksempel på den franske have. Selve haven er 2,5 km lang og

10_Havehist_2018_3k.indd 20 02/01/2019 10.30

1,3 km bred. Dertil kommer alléerne der fortsætter ud i de omgivende skove. Skovene er gennemskåret af veje og stier som også er markerede med alléer. Til alléerne blev brugt lind, hestekastanje og platan. Le Nôtres største fortjeneste er – efter min mening – at han for alvor inddrog det omliggende landskab i sine haveanlæg – i sine parkanlæg.

Da Ludvig den 14 besluttede, at Versailles skulle være hans residens, benyttede han arkitekterne fra Vaux-le-Vicomte og derfor tilskrives hoveddispositionen i Versailles storslåede parkanlæg André Le Nôtre.

Det, at André Le Nôtre inddrog det omliggende landskab i parkanlæggene, smittede af på mange park- og haveanlæg i Europa. Således også i Danmark.

Versailles haveanlæg, Le Nôtres hoveddisposition

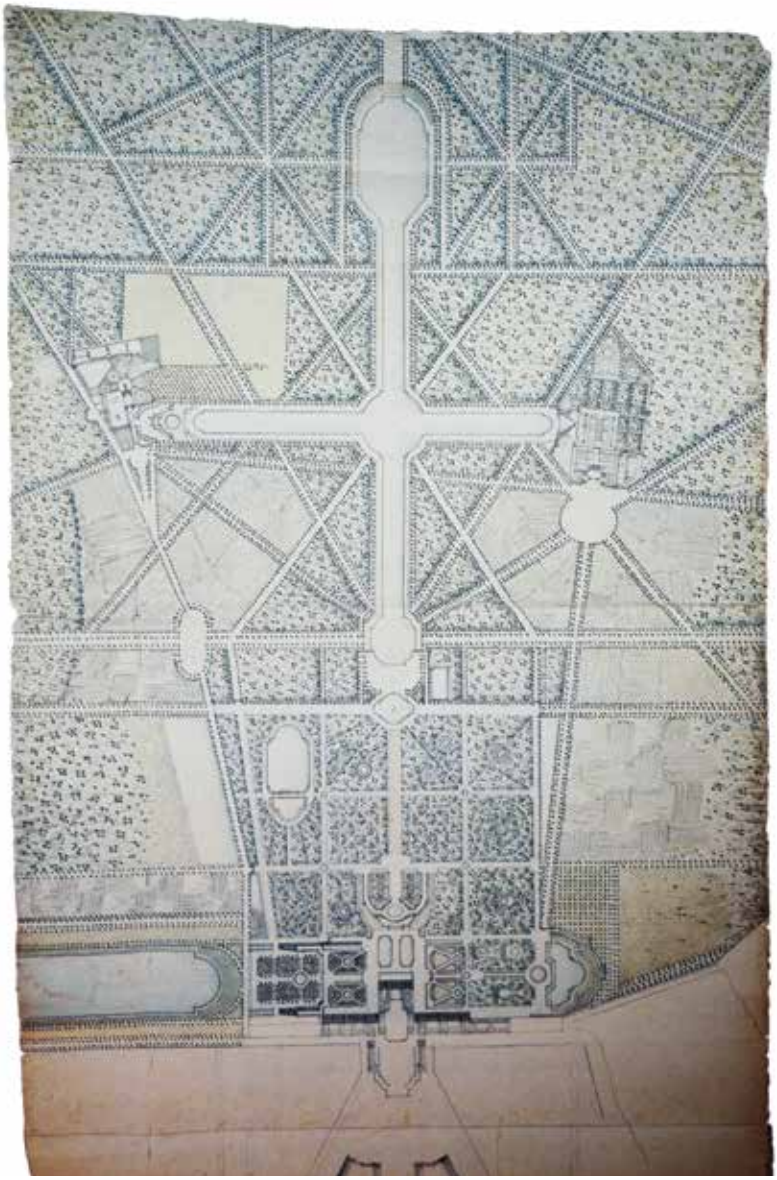

Danske barokhaver

De franske barokhaver, der fra begyndelsen af 1600-tallet og til begyndelsen af 1700-tallet var udviklet til fuldkommenhed, var sammen med de tyske og italienske haver forbilleder for de danske slots- og herregårdshaver.

Impulserne sydfra vandt indpas i de danske slots- og herregårdshaver netop fordi de adelige sønner på deres dannelsesrejser havde mulighed for, ikke alene at opleve haverne, men også at tage moderne havebrugslitteratur med sig hjem.

Det karakteristiske for barokhaverne er, at træer og buske står i geometriske mønstre. Havernes skellet er alléerne, men alléerne holdes ikke kun inden for havens hegn eller grænse, men stråler ud i landskabet langs tilkørselsvejene. Alléerne er med til at markere i landskabet, at her bor en "fyrste".

Frederik den IV, der regerede fra 1699-1730, var den konge, der indførte begrebet havekunst i Danmark. Som kronprins havde han foretaget den store Europatur til Italien og Frankrig og hjem over Belgien og Holland. Han skrev med betagelse i sine dagbøger om besø-

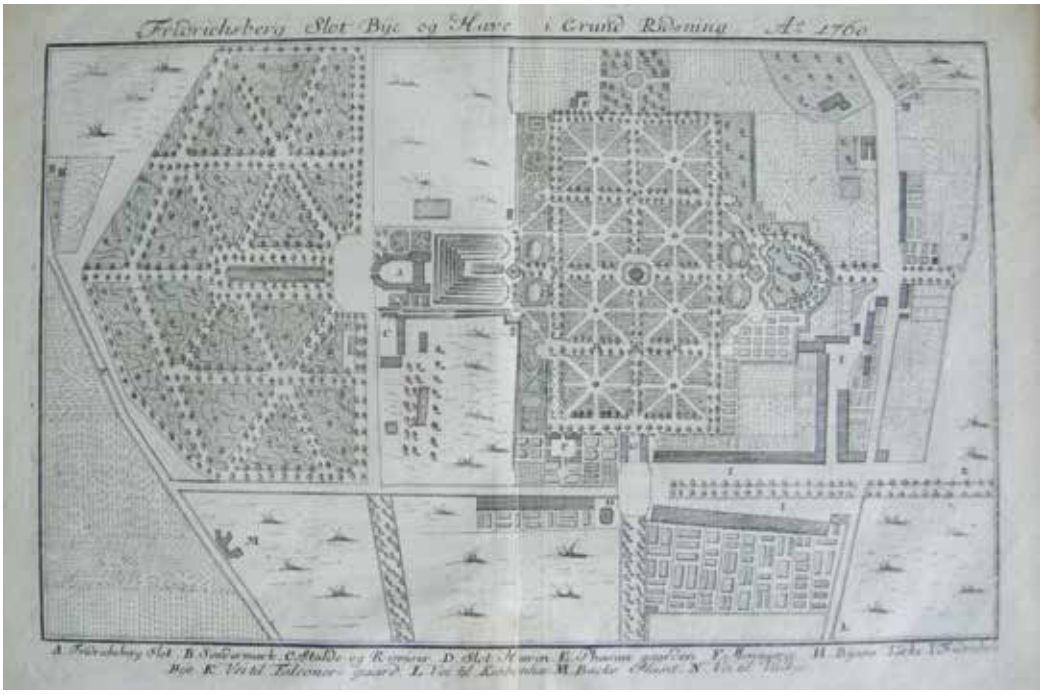

Stik fra 1760 af Frederiksberg Have og Søndermarken

10_Havehist_2018_3k.indd 22 02/01/2019 10.30

gene i de store italienske haver, så som Villa Aldobrandini og Villa d'Este og i Frankrig var Versailles højdepunktet.

Frederik den IV har oplevet Versailles, som en have, der var omkring 50 år gammel og af de italienske var flere over 100 år, så da han vendte hjem til Danmark, ønskede han sig en have af tilsvarende kvaliteter.

På Frederiksberg havde han allerede en beskeden have, der lå omtrent hvor øst-vest aksen i den senere barokhave var – en have, der udgik fra Prinsens Gård ved Frederiksberg Runddel og sluttede med Fasan-højen i vest.

Frederik den IV fik Hans Henrik Scheel sat på opgaven med at anlægge en ny og større have. Sandsynligvis med inspiration fra Nicodemus Tessin, der arbejdede i Stockholm, anlagde Scheel denne have.

Stikket er lavet ca. 60 år efter barokhavens anlæggelse. Man ser alléerne både i Frederiksberg Have og i Søndermarken. Ikke mindst de alléer, der rakte ud over haven: Frederiksberg Allé, Falkoner Allé og Vesterbrogade.

Arealet neden for slottet, har voldt Scheel mange problemer og det, der ses på planen, er Johan Cornelius Kriegers værk; nemlig de endnu bevarede niveauer med allé-træer, som blev plantet på banketterne mellem niveauerne. Med Kriegers løsning blev det muligt at køre ad den østligste rampe op til slottet.

I Frederik den IV's regeringstid fik Danmark endnu to fantastiske haveanlæg; nemlig Fredensborg – og Frederiksborg Slotshaver, begge tegnet af Krieger. I begge slotshaver dominerer alléerne og navnlig på Fredensborg strækker alléerne sig uden for selve parkanlægget.

Alleer og trafik

Har man færdedes i Sydeuropa, har man vel ikke kunnet undgå at køre ad de smukke landeveje kantet med plataner. Her er træerne så store og voldsomme, at det knapt er så væsentligt, at træernes indbyrdes afstand er regelmæssig, ligesom den hastighed, hvormed man bevæger sig igennem alléen, ofte er så hurtig, at man ikke fornemmer uregelmæssigheden, sådan som man vil gøre det i et langsommere tempo under bymæssige forhold og på spadserestier i haver og parker.

Under parkforhold – i slotshaver – og under bymæssige forhold er regelmæssigheden derimod altafgørende for det smukke og harmoniske indtryk.

10_Havehist_2018_3k.indd 23 02/01/2019 10.30

Platanallé, vejen til Sommiéres, Provence

Jeg mener, det var akademigartner og professor Georg Georgsen, der sammenlignede barokhaven med en by og sagde, at alléerne var gaderne, parterret torvet og busketterne huskarreerne.

Allé-plantningen blev anvendt som det retlinede og begrænsende haveelement med meget lange og smalle haverum, på siderne indrammet af ensartede træer. Alléen var det vigtigste element i barokhaven, den indrammede og opdelte de to øvrige elementer, busketterne og parterret og ledte tillige den spadserende hen til de rariteter, som mange barokhaver var udstyret med.

Under bymæssige forhold kunne alléerne afgrænse og skærme bebyggelse fra torve- og pladsdannelserne, som Place de Vosges i Paris er et fint eksempel på. En plads, der blev anlagt allerede i 1630-erne, men først beplantet i 1680.

10_Havehist_2018_3k.indd 24 02/01/2019 10.30

Place de Vosges

De ældste Danske alléer er fra begyndelsen af 1700-tallet. De blev anlagt ved kongelige veje, der førte til slotte og slotshaver, ved herregårde, som markering af opkørslen til større bøndergårde eller som vi allerede har set som en indre opdeling af haverne.

Alléer kan inddeles i:

- *Allée couverte*, med træer, der er plantet så tæt at alléen lukker henover vejen eller stien.
- *Allée découverte*, hvor træer lader himlen synlig, enten fordi de er plantet med stor afstand eller fordi træerne holdes klippede.
- *Allée double*, med 4 rækker. Frederiksberg Allé er et typisk eksempel, midter-alléen er ca. dobbelt så bred som sidealléerne, der kaldes contre-allées.

Nye danske alleer

"Fonden for Træer og Miljø" blev stiftet i 1974 og i dens formålsparagraf står: "Fondens formål er gennem oplysning, forskning eller på anden måde at støtte bestræbelser for, inden for landets grænser, at bevare eller nyskabe træplantninger, enkelttræer og buske, der er værdifulde miljømæssigt eller i botanisk, kulturhistorisk eller æstetisk henseende."

10_Havehist_2018_3k.indd 25 02/01/2019 10.30

Maglemer Allé er, 20 år efter den er plantet, en markant allé i landskabet.

Da elmesygen i slutningen af 1980-erne for alvor hærgede i Danmark, fik Fonden for Træer og Miljø mange ansøgninger om råd og ikke mindst om økonomisk hjælp til erstatning af elme-alléerne rundt omkring i Danmark.

Det resterende i denne artikel om alléer er medtaget for at illustrere, hvor hurtigt det kan lade sig gøre at skabe en allé, også en allé der kan markere sig i landskabet i ofte flere hundrede år.

Den allé, der fik den største betydning for Fondens virke omkring årtusindeskiftet, var Maglemer-alléen ved Knuthenborg. Den blev ligesom "alle alléers moder". Der skete det, at freelancejournalisten Margrethe Eli i 1999 i Landsbladet (vist i dag LandbrugsAvisen) skrev en artikel om Maglemer Alléen og nævnte, at "Fonden for Træer og Miljø" støttede projektet økonomisk.

Så skete der virkelig noget og endda på meget kort tid. Det væltede ind med ansøgninger fra mange af landets større gårde, mange flere end Fonden for Træer og Miljø på nogen måde kunne imødekomme. Det blev dog til en del alleer.

MAGLEMER ALLÉEN er 1,7 km lang og var en allé af korkelm (Ulmus carpinifolia suberosa) plantet i 1863. Den blev fældet i 1998 130 år

10_Havehist_2018_3k.indd 26 02/01/2019 10.30

gammel efter at elmesyge havde taget livet af den. Alléen bestod af 400 træer og godset fjernede samtlige stød og rødder, og man udlagde 10 meter brede rabatter på begge sider af vejen. Fonden anbefalede, at man plantede stilkeg, Querqus robur. I Margrethe Elis artikel fremhævede hun Maglemer allé, som en mønsterallé, især fordi afstanden mellem vejbanen og træerne og afstanden til den dyrkede mark er stor – 5 meter.

I øvrigt anbefalede Fonden altid, at der blev plantet træer af den såkaldte heister størrelse. Heister er betegnelsen for træer med gennemgående stamme med sidegrene, men uden krone.

Fordelen ved den gennemgående stamme er, at træets krone kan startes i den højde man ønsker. Man kan derfor vælge at plante heister, der hvor man gerne vil kunne køre under træerne med biler og landbrugsmaskiner. Træet stammes langsomt op ved at fjerne nogle af sidegrenene. Det gøres gradvis, da sidegrenene er saft-trækkere, der hjælper med at få vand og næring op i toppen af træet og samtidig er med til at give stammen tykkelse. Når træet først er etableret og har

Nøbbølle, Holeby, Askeallé plantet i 2000, foto fra 2018

10_Havehist_2018_3k.indd 27 02/01/2019 10.30

Søgård ved Ramløse

dannet krone, er der ikke behov for meget beskæring. Det er kun krydsende grene, der fjernes og lidt udtynding af kronen for at sikre en harmonisk vækst.

BINNITZE GODS ligger på landevejen mellem Maribo og Holeby. Efter ansøgning i 2000 modtog godset almindelig eg (Quercus robur) til en knap 1 kilometer lang alle.

NØBBØLLE GODS ligger ved samme landevej som Binnitze. Her insisterede ejeren på at det skulle være ask, Fonden frarådede det pga. asketoptørre. Ikke desto mindre blev der plantet ask, men af en særlig herkomst, som en af de større planteskoler her til lands ønskede afprøvet. Allé-plantningen lykkedes og begge alléer syd for Maribo markerer sig allerede smukt som fremtrædende kulisser i landskabet.

HOLGERSHAAB, Nørre Alslev. Der var en elmeallé på stedet, som stammede fra 1868. Den blev fældet i 2000 på grund af elmesygen og ejeren ryddede rabatter på begge sider af tilkørselsvejen til gården. Fonden støttede projektet med 106 egetræer (Querqus robur), som blev plantet i 2004. I dag kan alléen skimtes fra motorvejen syd for Storstrømsbroen.

10_Havehist_2018_3k.indd 28 02/01/2019 10.30

SUNDVEDGAARD ved Guldborg ligger tæt ved den forblæste nordlige del af Guldborgsund og gårdens udlevede allé af seljerøn trængte til udskiftning. Fonden støttede med 60 røn Sorbus aucuparia 'Sheerwater Seedling', som blev plantet i 2002 og allerede nu markerer alléen sig smukt i landskabet.

SØGAARD ved Ramløse ligger på bakken, der bag gården skråner ned til Arresø. Tilkørslen til gården er tydelig fra landevejen, skønt den ikke er særlig lang, der er kun 14 træer i hver side. Der blev plantet pyrenæisk røn, Sorbus mougeotii i 2002. Det må være et godt træartsvalg, for det har smittet til naboejendommen, så nu er der 2 korte alléer på arealet ud mod Arresø.

De fleste af de alléer, jeg har omtalt, er fra nabolaget til Maglemer Alléen på Lolland, men Fonden har doneret træer til alle mulige steder i Danmark.

Udpluk af alléer, som "Fonden for Træer og Miljø" har doneret træer til i perioden 1992-2007.

- Indfaldsvej til Tønder by (50 alm. eg / Quercus robur)
- Lerchenborg Gods ved Kalundborg (74 kejserlind / Tilia vulgaris 'Pallida')
- Roløkkegård ved Nakskov (70 alm. eg / Quercus robur)
- Saxfjedgård ved Rødby (120 alm. eg / Quercus robur)
- Nybøllegård ved Stege (60 alm. eg / Quercus robur)
- Sandholt Gods Broby, Fyn (116 storbladet lind / Tilia platyphyllos 'Rubra')
- Marienlyst Gods ved Vordingborg (132 alm. eg / Quercus robur)
- Kejrup Gods ved Kerteminde (196 alm. eg / Quercus robur)
- Rynkeby Gaard ved Ringe (160 alm. eg / Quercus robur)
- Seggelundgård ved Christiansfeld (98 kejserlind / Tilia vulgaris 'Pallida')
- Fredsted by ved Haderslev (80 lind / Tilia europaea 'Pallida')
- Eberts villaby på Amager (50 lind 7 Tilia europaea 'Pallida' & 20 akacie / Robinia pseudoacacia)
- Vesterbygård ved Jerslev, Sjælland (90 kejserlind / Tilia vulgaris 'Pallida')
- Aagaard Gods, Gørlev, Vestsjælland (130 kejserlind / Tilia vulgaris 'Pallida')
- Avnbøl Gaard, på Sundeved (78 lind / Tilia europaea 'Pallida')
- Ledreborg Allé, (1.200 lind / Tilia europaea 'Pallida')

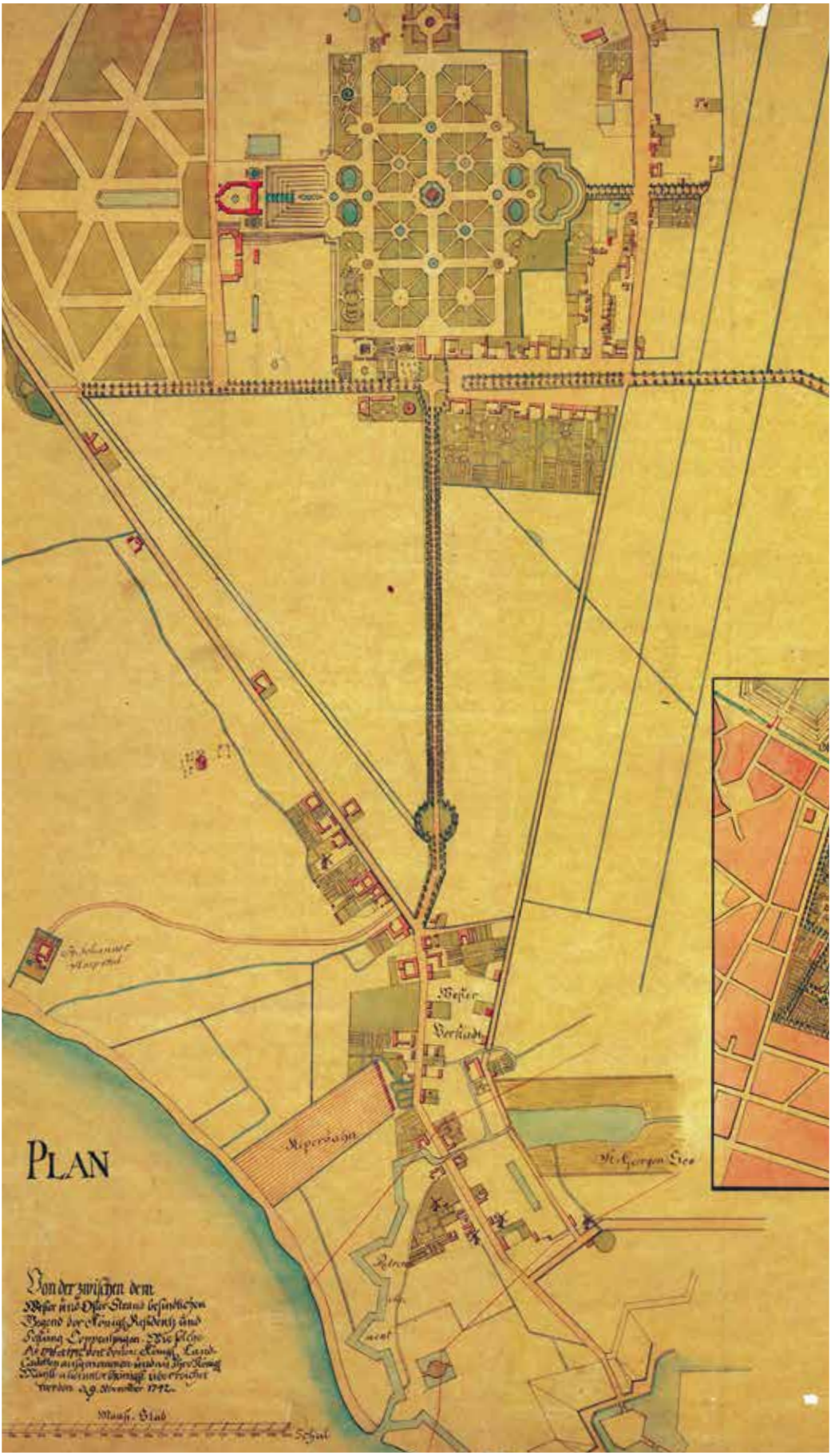
PLAN
Von der zwischen dem
Wasser und Oder Strom befindlichen
Gegend der Königl. Residenz und
Schloß Oranienburg. Wie solche
Se. Königl. Majestät Friedrich Wilhelm
Landes Vater aufgenommen und wie Ihro Königl.
Maytt. solche unter Königl. Ober-Aufsicht
werden 29. November 1792.
Mass. Stab
Schuh
Wasser
Verkauf
Alperstein
St. Georgen See

SUSANNE RENÉE GRUNKIN

Fredning af træer

Fredning af Frederiksberg Allé

Fredningens foremål

I år blev Frederiksberg Allé fredet. Set ud fra et lovgivningsmæssigt perspektiv er formålet beskrevet i 'Bekendtgørelse af lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer'. Her står, at vi med en fredning kan værne om landets ældre bygninger af arkitektonisk, kulturhistorisk eller miljømæssig værdi. Kriterierne for en fredning handler også om, at dokumentere en samfundsmæssig udvikling. Frederiksberg Allé er ikke en bygning, men et landskabsarkitektonisk værk, men ellers har den det hele.

Med et emotionelt blik, hvad er det så vi ikke vil miste – ikke vil undvære, når vi freder en bygning eller et bymiljø? Det kan være fordi vi identificerer os med en bygning eller bymiljøet, det kan være, at vi oplever en unik stemning og atmosfære, der knytter sig dertil, eller det kan være de minder, den historie, som forbinder os til stedet eller bymiljøet. Frederiksberg Allé har absolut det hele.

I følge § 3 kan kulturministeren frede ikke blot bygninger, men også selvstændige landskabsarkitektoniske værker af væsentlig arkitektonisk eller kulturhistorisk værdi. Selve fredningen er et fællesbegreb for en særlig beskyttelse, der også:

- indbefatter en indskrænkning af en grundejers rettigheder over sin ejendom.
- rummer en nuancering af forskellen på 'fredet' og 'bevaringsværdig', for ud over fredningens særlige arkitektoniske eller kulturhistoriske kvaliteter, omfatter det også noget om betydningsfulde perioder i landets historie, der kan siges at have national betydning.

SUSANNE RENÉE GRUNKIN · Landskabsarkitekt MDL
Formand danske Landskabsarkitekter

10_Havehist_2018_3k.indd 31 02/01/2019 10.30

Argumenter

Slots- og Kulturstyrelsen udsendte den 12. marts 2018 den endelige afgørelse til høringsparterne om, at en fredning af Frederiksberg Allé inkl. Sankt Thomas Plads, og Frederiksberg Runddel, blev disse argumenter fremhævet som bevæggrunde for fredningen .

Høringsparterne havde følgende argumenter:

Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur: "... en fredning vil sikre de arkitektoniske og kulturhistoriske værdier i det selvstændige landskabsarkitektoniske værk...."

Frederiksberg Kommune: "...der er tale om byrum af enestående værdi og af national betydning..."

Danske Landskabsarkitekter: "Det er et vigtigt landskabsarkitektonisk værk at få fredet. Hele anlæggets tværsnit og geometriske opbygning, som er identisk med det oprindelige barokanlæg, er uden sidestykke nationalt som internationalt."

Foreningen for Bygnings-og Landskabskultur på Frederiksberg: "....det er vigtigt, at bevare alléens herlighedsværdier."

Havehistorisk Selskab: "ud over sin store betydning for lokalområdet fremstår alléen også som et velbevaret eksempel på et storslået barokanlæg i europæisk sammenhæng."

10_Havehist_2018_3k.indd 32 02/01/2019 10.30

> Københavns Museum: "…. alleen og pladserne fremhæves som et historisk mættet og levende kulturmiljø. Således formidler alleens iscenesættelse af adgangen og overgangen fra København til Frederiksberg på glimrende vis også forskellen på de to kommuner."

Argumenterne handler altså om, at alléen er lykkes med at vokse og bestå som en anden standhaftig tinsoldat, mens samfundsudviklingen forandrede området omkring den fuldstændigt.

Alléens kendetegn

I følge landskabsarkitekt Jette Abel (Gyldendal, Den Store Danske) består en allé af en gade, vej eller havegang, der kantes på begge sider af ensartede trærækker. Vi kender alléen fra 1600-tallets franske barokhaver, hvor linjer skar gennem det omkringliggende landbrugsland, så ingen kunne være i tvivl om, at området tilhørte en stor jordbesidder. Det var én af barokkens kendetegn og virkemidler.

De ældste danske alléer er fra begyndelsen af 1700-tallet. De blev anlagt ved kongelige veje, der førte til slotte og slotshaver.

Som allétræer benyttes oftest lind, platan, hestekastanje, røn, løn, akacie og oprindeligt også elm. Lindetræets ensartede kroneform gør den særlig egnet som homogen struktur modsat fx akacie, hvis uregelmæssige kronebygning insisterer på at vise individualitet. Såvel de gamle som de nyplantede alléer i byerne har vanskelige vilkår. Gamle alléer er ofte for smalle til nutidens trafikbelastning ligesom stressede miljøer med forurening, dårlig jord og mekaniske skader udfordrer både vækst og sundhed for unge såvel som ældre træer.

Frederiksberg Allé

Frederiksberg Allé udgør i dag et centralt element i byen Frederiksberg. Den udgår fra Vesterbrogade og ender ved indgangen til Frederiksberg Have. Selve alléplantningen, der først begynder ved Sankt Thomas Plads, består af lindetræer. Gamle malerier viser dybe grøfter i vejprofilet, men i dag er den grønne gade anlagt med brede promenadefortove og med de to rækker kandelaberklippede lindetræer på hver side – i alt fire rækker. Denne formklipning efterlader en karakterfuld smal trækrone med 3-5 opadstræbende hovedgrene.

10_Havehist_2018_3k.indd 33 02/01/2019 10.30

Hvert år bliver træerne beskåret, så de beholder den særlige form, som får dem til at ligne en kandelaber-lysestage.

Alléen adskiller sig fra andre gamle alléer som Ledreborg Allé og Jægersborg Allé, ved at dens omgivelser har forandret sig markant fra at være det åbne land til i dag at være en tæt by. Den adskiller sig også ved at kunne rumme et bredt vejprofil, der holder trafikken lidt på afstand fra promenaderne og bygningernes facader.

Tidslinje – Frederiksberg Allé

En opsummerisk tidslinje fortæller lidt om, hvordan Frederiksberg Allé har udviklet sig fra at være en landevej forbeholdt konge og hof til at blive en attraktiv bygade.

1700-04 blev Frederiksberg Allé anlagt som kongens private adgangsvej mellem København og Frederiksberg Slot. I begyndelsen hed den Ny Kongevej, som modsætning til Gammel Kongevej, der i 1600-tallet var anlagt som kongens landevej til Roskilde. Alléen lå dengang frit i landskabet og træerne viste retningen i landskabet ligesom de kunne skabe ly, læ og skygge for de rejsende.

10_Havehist_2018_3k.indd 34 02/01/2019 10.30

1780 og fremefter blev der opført en række landsteder langs alléen.

1785 blev der opført en stor jernport med en låge placeret der, hvor alléen tager afsæt fra Vesterbrogade. Kun de kongelige, og senere nogle udvalgte grundejere, havde nøgler til porten og måtte køre på alléen. Efterhånden blev alléen også benyttet af almindelige borgere, der spadserede ud af byen, når de skulle til Frederiksberg Have om søndagen. Frederiksberg Have var dengang åben for offentligheden modsat Søndermarken.

1833 blev privat kørsel endelig tilladt og sidenhen, i 1862, blev porten nedtaget, for Frederiksberg Allé udviklede sig til et kvarter med velhavende borgere i pragtvillaer.

1857 etablerede Tivolis grundlægger Georg Carstensen forlystelsesstedet Alhambra ved alléen, der bl.a. omfattede en koncertsal med plads til 2.000 personer. Allén udviklede sig da også til et forlystelsesområde, hvor flere teatre og varieteer skød op – teatret Aveny T's hovedbygning er oprindeligt et landsted fra 1850'erne.

1867 overtog Frederiksberg Kommune alléen.

1926 blev den sidste gennemgribende omplantning foretaget, da mange af de oprindelige træer var forsvundet. De sidste træer blev ryddet af vejen og der blev plantet 400 nye lindetræer, som blev placeret i fire rækker – præcis som på den oprindelige allé.

1951 blev kandelaberklipningen foretaget første gang.

2017 blev 70 træer erstattet med nye træer.

Tidslinje – Frederiksberg Kommune

Frederiksberg by har gennemgået en forandring fra udflytterlandsby til selvstændig kommune. Parallelt med alléens tidslinje er det derfor også interessant at se på, hvordan Frederiksberg blev etableret som en selvstændig kommune på trods af dens placering midt inde i København – også her er en opsummerisk tidslinje:

Ca. 1620: Vest for Sankt Jørgens Sø blev Ladegården oprettet af Christian 4. Oprindeligt var den avlsgård til Københavns Slot, der kunne forsyne slottet med landbrugsvarer. Til den hørte et større areal af jorde – bl.a. en tidligere landsby Solbjerg. Areal-

10_Havehist_2018_3k.indd 35 02/01/2019 10.30

mæssigt falder Frederiksberg Kommune i dag stort set sammen med denne ladegårds jorde.

1651 blev Allégade etableret ude ved runddelen og Prinsens Gård. Gaden blev anlagt, da Frederik 3. tillod 20 bønder af hollandsk afstamning fra Amager at opføre fæstegårde på begge sider af gaden – Ny Amager kaldtes denne nye by.

1697 gjorde en brand det igen af med den hollandske by, fordi kongen ikke ville give hjælp eller henstand, og markerne overgik til hømarker. Hollænderne fik dog lov at beholde selve gårdene.

1703 stod Frederik 4.'s Frederiksberg Slot færdigt som kongefamiliens sommerslot opført i italiensk barokstil på toppen af Frederiksberg Bakke.

Ca. 1734: Frederiksberg fik sin egen kirke, den der var blevet genopbygget efter branden.

10_Havehist_2018_3k.indd 36 02/01/2019 10.30

Ca. 1770: velhavende københavnere opførte landsteder og lystgårde og på den måde udviklede byen sig med beboelse og småfabrikker.

I 1858 blev Frederiksberg en selvstændig kommune. Pengekrisen i 1857 satte alt nyt byggeri i stå i en årrække. Først i midten af 1860'erne blev der atter anlagt nye veje, og byen udviklede sig i de følgende år til en bymæssig forstad til København. Bebyggelsen i den nye kommune var fra starten præget af villaer forbeholdt de øverste samfundsklasser. Bl.a. på grund af tilknytningen til kongehuset (Frederiksberg Slot i Frederik 6.s tid), kombineret med traditionen for anlæggelse af landsteder, udviklede Frederiksberg sig til en grøn og landlig enklave mens omgivende kvarterer som Nørrebro og Vesterbro, i samme periode blev tæt bebygget med små lejligheder for arbejderklassen.

1847 blev Danmarks første villa opført på Frederiksberg. Villaen er kendetegnet som en fritliggende bygning til beboelse med omgivende have. Da den blev bygget lå den i landlige omgivelser omkranset af en mur. Sidenhen udviklede området sig til et egentlig villakvarter og villaen blev sidenhen til danskernes foretrukne boligform, sammen med de senere parcelhuse.

1852 besluttede Rigsdagen at frigive den del af det såkaldte demarkationsterræn, der siden 1810 strakte sig fra søerne og udad til det nuværende Falkoner Allé. I 1860'erne blev store områder af Frederiksberg herefter bygget til med villaer i frie og sunde omgivelser til forskel for en efterhånden alt for tæt bebyggede hovedstad. Det var i første omgang overvejende rige borgere. De flyttede væk fra byens seneste koleraepedemi i 1857 der havde dræbt næsten 5.000 københavnere nogle år forinden.

Omkring år 1900 blev landstederne efterhånden erstattet af høj bebyggelse som præsentable ejendomme med lejligheder, som vi kender det i dag.

1902 blev Københavns Kommune forøget med flere af de omkringliggende landkommuner, og selv om København på den måde indlemmede yderdistrikterne og helt kom til at omslutte Frederiksberg, så ønskede Frederiksberg dog at forblive selvstændig, sådan har det været siden.

1970 holdt Frederiksberg sig også fri af Kommunalreformens kommunesammenlægninger.

10_Havehist_2018_3k.indd 37 02/01/2019 10.30

Alléen og byudviklingen

Ved at sammenflette disse to tidslinjer, får vi et indtryk af, hvordan byen udviklede sig omkring alléen, og hvordan alléen blev påvirket af det.

Frederiksberg lykkedes med at forblive et selvstændigt område og bevarede sin identitet som velhaveområde med herskabslejligheder og villakvarterer. Byen Frederiksberg er lavere, mere åben og mere grøn, mens hovedstaden med sine hastigt voksende og tætte arbejderkvarterer indlemmede landsbyerne rundt om Frederiksberg og smeltede sammen til een kommune.

På samme måde lykkedes alléen med at forblive en landskabelig modstand til byvæksten mens omgivelserne forandrede sig fra landskab til by. Det blev afgørende for, hvordan vi i dag oplever Frederiksberg Allé. Og på den måde fortæller alléen os en interessant historie om den danske samfundsudvikling – om en hovedstad i evig vækst og

10_Havehist_2018_3k.indd 38 02/01/2019 10.30

om det grønne velhaveområde, der fastholdt sin identitet som modsætning til den omgivende mangfoldige og tætte storby.

Sammenfaldet mellem ny høj bebyggelse fra 1900-tallet og genplantningen af alléen i 1926 tyder på et tilsyneladende pres på de gamle træer, der dels har været udtjente og måske også stod i vejen for den omfattende byggeaktivitet. At man i 1951 foretog alléens allerførste kandelaberklipning på de ca. 20 år gamle træer var et arkitektonisk greb, der fremhævede alléen som et barokelement. Det var samtidig en kronereduktion, der formentlig også af praktiske hensyn sikrede træernes fortsatte plads i det, der nu var blevet en egentlig bygade. Fire rækker fuldkronede lindetræer gennem en storbygade med høje boligejendomme ville snart kunne blive en enorm udfordring i forhold til mangel på dagslys og plads. Trods det brede gadeprofil kunne der snart blive trængsel i gaderummet, hvis de fire rækker træer skulle vokse sig til store fuldkronede og tætløvede lindetræer i det, der nu var en bygade.

Alléen har på den måde skiftet rolle undervejs fra eksklusiv kongevej for hoffets folk, til yndet promenadestrøg for de sammentrængte københavnere, og nu er alléen et historisk mættet og levende kulturmiljø. På den måde er den lykkedes med at udvikle sin funktion og betydning og fastholde sin plads i et område i forandring – fra land til by og til storby.

Unikt landmark i byen

I dag er alléen med til at definere, hvordan vi oplever Frederiksberg Kommune – som en grøn kommune med mange træer i et bygget miljø med villaer, villahaver og elegante ejendomme i gader med mange gadetræer. Med andre ord er her tale om en storbykommune, der på forunderlig vis har bevaret det landskabelige præg gennem mængden af bytræer både som parktræer, karaktertræer på pladser og gader – og som markante allétræer. Træerne har sat sit præg på samme måde som de præsentable ejendomme, der samlet set er kommunens kendetegn – her er urban idyl.

Frederiksberg Allé er et landmark vi orienterer os efter, ligesom alléen spiller en rolle som et prægtigt og særpræget byrum, for omkring dette barokelement er der opstået et unikt og stemningsfuldt bymiljø med både lokalt præg i form af borgere, der promenerer eller mødes over en kop kaffe og med storbypræg fordi gaderummets store og langstrakte skala, der refererer til Paris' boulevarder og hvor blandingen

10_Havehist_2018_3k.indd 39 02/01/2019 10.30

af både teatre, beværtninger og cafeer, også trækker turister og andre besøgende til. Alléen er en attraktion for hele hovedstadsområdet og en attraktiv adresse i kraft af herlighedsværdierne.

Bærende fredningsværdier

I afgørelsen om fredningen af Frederiksberg Allé står der at: "Overordnet skal styrelsen bemærke, at Frederiksberg Allé og Runddel som et stort landskabsarkitektonisk værk ikke blot afspejler sin barokke oprindelse. Den afspejler tillige den dynamik og de forandringer som over 300 års historie medfører, herunder udskiftning af træer, skiftende belægninger og ikke mindst alléens forskellige trafikale funktioner."

Ordet 'dynamikken' er værd at hæfte sig ved. Ud over den store byggeaktivitet, der må have været i begyndelsen af 1900-tallet med opførelsen af palæejendommene, så peger ordet direkte hen på det ekstra pres alléen snart igen vil komme under med de ufravigelige politiske krav (Kommuneplan 2017) om anlæg af cykelstier, og skybrudssikring. Og presset kommer helt tæt på hvert træ.

Fordi fredningen jo også indskrænker en grundejers rettigheder over sin ejendom, så vil det have betydning for kommunen, hvilke muligheder den har for at videreudvikle området omkring alléen. Hvis ikke man finder ud af at løse regnvandsproblemerne på anden vis, som ved at omdanne flere af byens grå overflader til grønne overflader, så bliver alleéns bærende fredningsværdier en afgørende rettesnor for, hvad der er tilbage at kunne forandre. Værdierne handler om den landskabelige modstand overfor byudviklingen, det handler om alléens hovedidé, træernes formation, sunde vækst og form, den velbevarede, barokke hovedgeometri (længdesnit og tværprofil), promenaderne, de karakteristiske belægninger, monumenterne og andre installationer fra forskellige perioder.

Der er tale om, at man må udarbejde en manual for fredningen med en nøje beskrivelse af anlæggene og de bærende fredningsværdier samt en detaljeret plejeplan navnlig for vedligehold af lindetræerne.

Fredning og forandringsparathed

Storbyerne synes altid at være i gang med at vokse og i disse år er væksten ekstra kraftig. Den identitet vores fredede kulturarv kan bidrage med, bliver stadig mere fortyndet i takt med, at byen bliver

10_Havehist_2018_3k.indd 40 02/01/2019 10.30

tættere og højere. I de større byer synes vores kulturarv reduceret til små øer i et developerhav.

I år, hvor det er Bygningsfredningslovens 100 års fødselsdag, glæder vi os over vores mulighed for at passe på vores fælles kulturarv. At kulturarven skaber identitet og at identitet skaber mennesker er Frederiksbeg Allé et godt eksempel på. Mens bygninger oftest er for nogle få, men vores byrum og bymiljøer er for alle. Når vi freder et bymiljø tager vi vare på noget, som ikke alene er et værk men noget, der vedkommer os alle.

Men netop fordi byrum hele tiden er i brug og skal kunne tilpasse sig ændrede behov over tid, så nytter det ikke noget, at en fredning er ensbetydende med stilstand. Vi kan ikke fastfryse ét billede og der har Frederiksberg Allé allerede udvist den nødvendige forandringsparathed gennem tiden. Det, der både er smukt og bliver brugt, det holder længere, for vi holder af det og passer på det. Bevaring af kulturarv er både bæredygtigt og en af vore bedste indtægtskilder.

10_Havehist_2018_3k.indd 41 02/01/2019 10.30

Træerne understreger, at denne gade er som ingen anden gade i byen. Hvert eneste træ er et unikt træ fordi alle mandetimerne og omhuen, der ligger i kandelaberklipningen giver en fantastisk effekt. Men herfra er der et stort spring til nutidens behov for at tilpasse byen til den stadigt stigende trafik, til at skabe gode forhold for cyklister og til at afhjælpe regnvandskatastrofer gennem klimasikringsprojekter. Disse to umiddelbart modsatrettede forhold er heldigvis set løst godt andre steder som på Sankt Annæ Plads i København og Lindevangsparken også på Frederiksberg. Her er opgaverne blev løftet i respekt for kulturarven gennem høj faglighed.

10_Havehist_2018_3k.indd 42 02/01/2019 10.30

Morgendagens fredninger

Vi har alle et stort ansvar for at lære de nye generationer vores kulturarv at kende, så også de kan løfte ansvaret, når deres tur kommer. De skal vedgå arv og gæld og dermed fremtidssikre fortællingen om samfundsudviklingen i Danmark. Og hvad har vi i byen om eksempelvis 50 år, som vi ikke vil miste – ikke vil undvære?

I forhold til fredning af træer er der potentiale for, at vellykket etablering af bynatur over tid kan opfylde kriterierne for at blive fredet som en del af et bymiljø. Her vil det nok snarere være træer plantet efter det groedes princip, med artsdiversitet og i en grøn sammenhæng, der demonstrerer, hvordan en menneskeskabt natur fungerer i en fortættet storby og bidrager til en både smukkere, sundere og en mere behagelig storby at være i.

Det vil kunne ske i takt med, at vi med tiden identificerer os mere og mere med den bæredygtighedstankegang, der vinder indpas i samfundet, og som ligger bag bynaturens arkitektoniske greb. Vi kommer til at føle os mere og mere hjemme i den æstetik, der følger med, fordi vi forstår den og derved kan komme til at holde af den. Og så passer vi, med god vilje, bedre på den – på samme måde som vi indtil nu har gjort det med barokalléen på Frederiksberg.

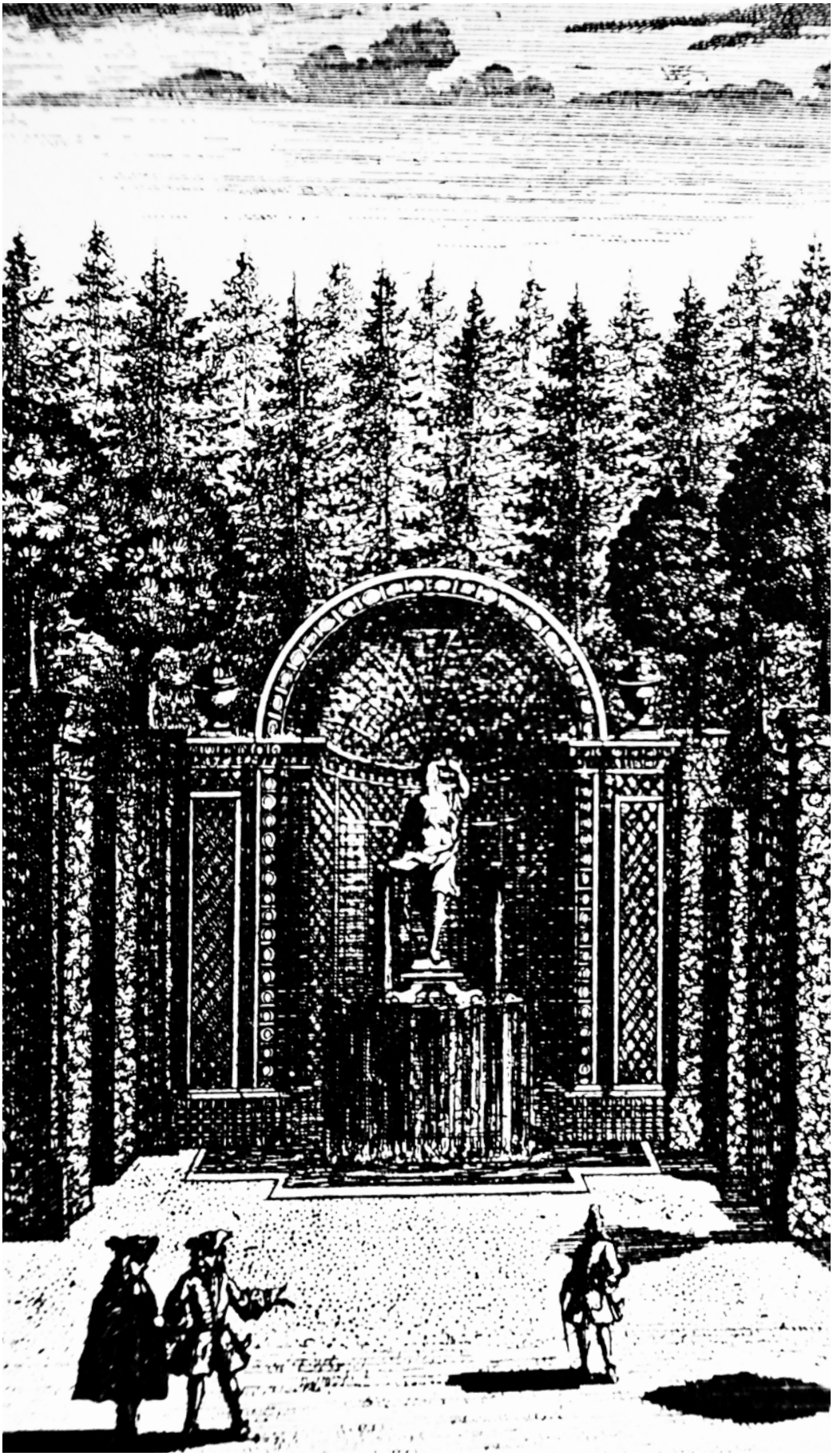

LONE VAN DEURS

Formning af træer

Med saks og sabel

I "La Théorie et la Pratique du Jardinage", den store franske havebibel fra 1739 (3. udgave), kan man finde en slags idekatalog over emnet palisader. Deres skønhed og anvendelsesmuligheder beskrives ved hjælp af seks forskellige eksempler.

Først en generel præsentation:

> "Palisaderne er på grund af glæden over deres grønne farve meget anvendelige som opdeling af haven, til at dække mure, til at dæmpe eller lukke et kig i en speciel retning, til ikke straks at kunne overskue en have, rette op på et skrånende terræn eller en mur, som ændrer retning".
>
> "Palisaden kan også tjene som afslutning eller opdeling af en skov".
>
> "Man kan også tilføje nicher eller tilbagerykninger til brug for placering af vaser, figurer, bænke, fontæner".
>
> "Palisaden er nærmest et uundværligt element i enhver større have".

De seks nedennævnte eksempler viser alle meget præcist klippede former, gartnerkunst på højt niveau, arbejde med saks og sabel, de to vigtigste stykker værktøj, når væksten skulle formes og styres.

De præsenteres sammen med et kort resumé fra teksten i "La Théorie et la Pratique du Jardinage". Sammenholdes tekst og tegning kan man danne sig et nogenlunde indtryk af de ideer, der ligger til grund for de forskellige beskæringsformer.

LONE VAN DEURS · Landskabsarkitekt MDL

10_Havehist_2018_3k.indd 45 02/01/2019 10.30

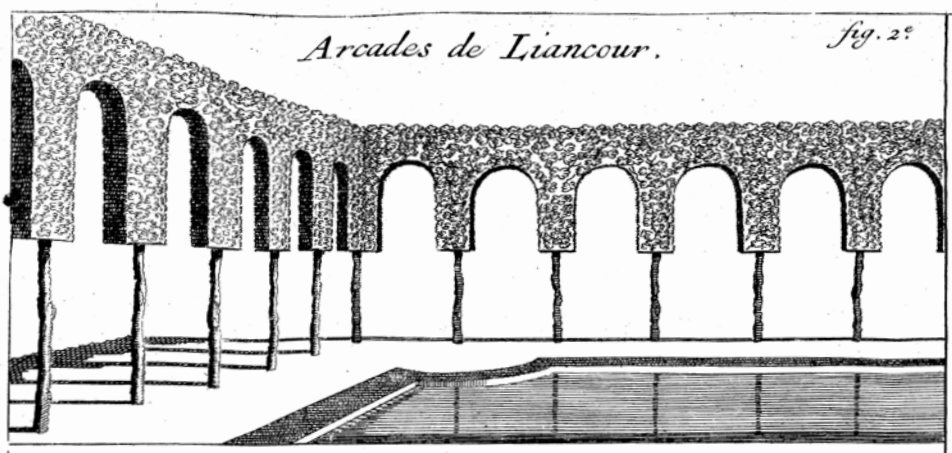

Palissade de Trianon.

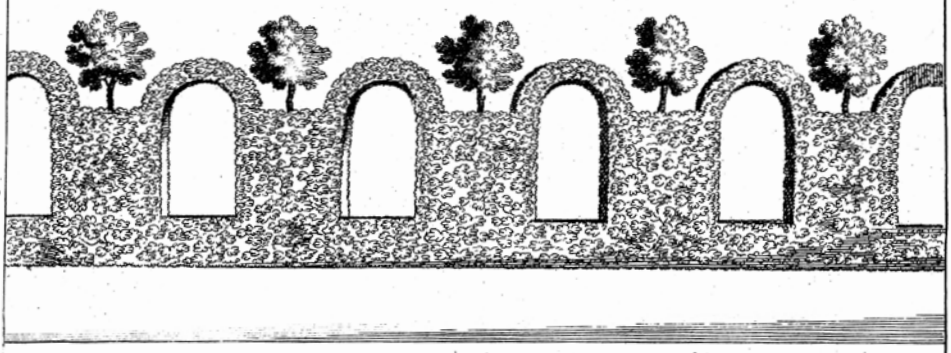

Palissade du Théatre d'eau á Versailles.

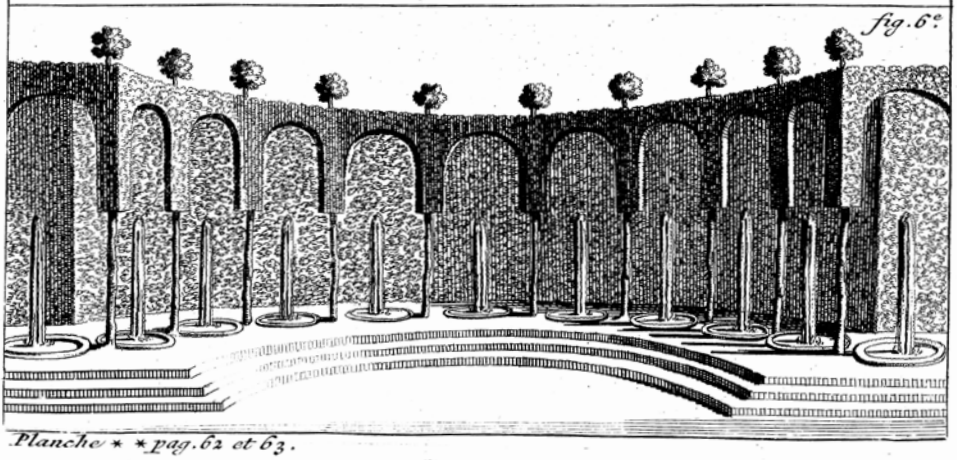

Planche * * pag. 62 et 63.

10_Havehist_2018_3k.indd 46 02/01/2019 10.30

Arcades de Liancour

Denne form er særlig benyttet i Liancour, hvor den findes i stort antal. Den omgiver en vandkanal og der skabes dermed en særlig effekt ved at buerne og stammerne spejles i vandet.

Der anvendes lind og stammerne står nøgne i 8 fods højde, arkadebuerne når op til 15 fod og den øverste afslutning lægger 2 til 3 fod til den samlede højde.

Arkaderne må ikke blive for tykke, højst 2 fod og skal regelmæssigt klippes på både for og bagside.

Palissade de Trianon

Designet af disse arkader er meget opfindsomt, idet løvbuerne rundt om hver arkade løfter sig op over overkanten af søjlefladen. I arkitekt-terminologi kaldes buen en arkivolte.

Mellem to buer løfter der sig en forholdsvis stor trækugle af lind eller kastanje. Derfor er "søjlefladerne" bredere end ved de øvrige palisader.

Alle buerne, bortset fra dem, der fungerer som gangpassager, hviler på et banket af klippet løv.

Palissade du Théatre d'eau à Versailles

Denne palisade er et eksempel fra "vandteateret" i Versailles. På nogle punkter ligner den Liancour palisaden. Søjlerne er nøgne indtil en vis højde og buerne er udformet på samme måde, med undtagelse af karrene, som er placeret mellem søjlerne, hvilket er en væsentlig berigelse. De er hævet op på en græsbevokset forhøjning midt under buerne, den har som den foregående en baggrund af et stort grønt gardin, alt er plantet med avnbøg. Den kongelige pragt glimrer ved hjælp af bassiner og vandstråler placeret mellem hver arkade.

10_Havehist_2018_3k.indd 47 02/01/2019 10.30

Palissade à l'Italienne

Palisaden er klippet på oversiden og på undersiden, og afslutter stammen i en passende højde.

Den er egnet til at kante en allé eller til at man kan nyde udsigten til en skov henover palisadens overkant.

Stammerne kan placeres i en krydsplantning som vist på planchen.

Palissade de Chantilly

De (palisaderne) omslutter et grønt indelukke.

Søjlevæggene holdes løvdækkede helt til terræn og søjlebuerne svæver over terræn på en karm.

En gangpassage udformes som en hulning helt til terræn.

Foroven på hver "søjle" hæver sig et stort træ, det kan være lind eller elm; en smule af stammen kan ses. Resten holdes som en stor uregelmæssig kugle, hvor ledegrenene ikke bortskæres.

Palissade éxecutée

Man ser her en anden type arkader, som fremstår helt til terræn, det vil sige helt åbne som en søjlehal. Søjlerne er kun to fod brede og udformede som pilastre, der hviler af på en lille sokkel og igen på en sokkel, hvor buen starter. Man har også inddelt med en hvælvningssten ved hver bue og små regelmæssigt klippede kugler ovenpå hver søjle.

Sokkel, konsol og hvælvingssten har et fremspring på omkring to tommer.

Denne palisade har som baggrund en stor grøn hæk, som til forskel for de andre ovenfor danner kontrast til himlen.

Generelle mål anbefales som: Højde er to gange bredde eller bedre to og enhalv gang, jo højere jo bedre. Som eksempel højde 15 fod og bredde 6 fod.

Stammerne 2 – 3 – 4 fod.

10_Havehist_2018_3k.indd 48 02/01/2019 10.30

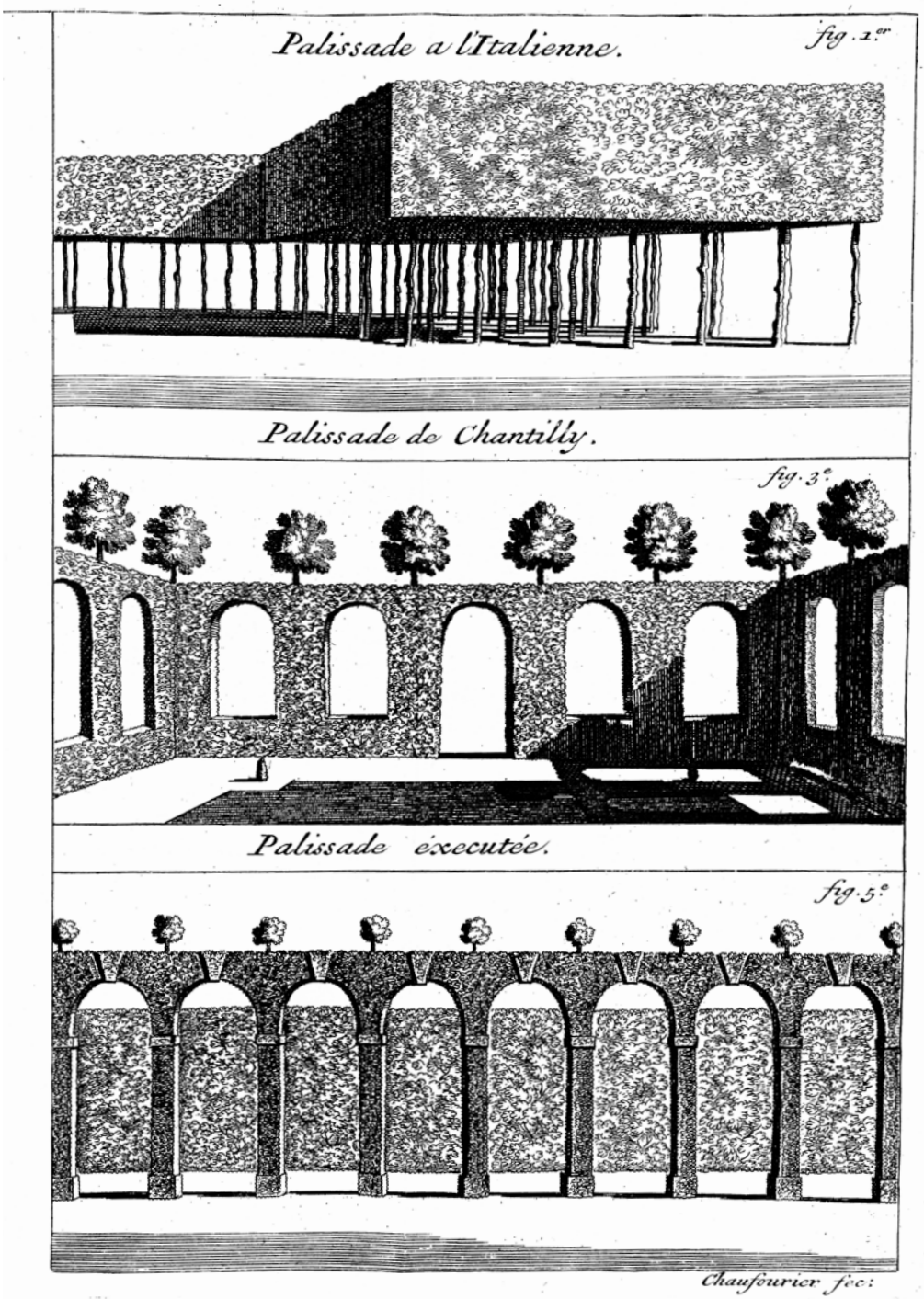

10_Havehist_2018_3k.indd 49 02/01/2019 10.30

J.C.Dahl, *Studie af birkestamme*, 1826, Bergen Kunstmuseum

BIRGITTE SVÆRKE PEDERSEN

Træer og stemninger i 1800-tallets danske landskabsmaleri

Træet som enkeltmotiv kommer ind i kunsten i 1500-tallet med Donauskolen, opfatter naturen og landskabet opfattes som en afspejling af det guddommelige. Albrecht Altdorfer (ca.1480-1538) er den første til at male landskaber uden mennesker. Hans billeder har ofte et stort centralt træ i forgrunden. Der er dog ikke tale om et bestemt træ eller et bestemt landskab, men et billede på det universelle træ og landskab. Landskaberne består af natur skabt i fantasien, men naturen og dens enkelte elementer er genkendelige som natur. Altdorfers landskabsbilleder er væsentlige i udviklingen af det nordeuropæiske landskabsmaleri, idet de for første gang viser landskaber i deres egen ret. Altså ikke som baggrund eller staffage for mennesker, men som hovedmotiv.

I 1600-tallet opstår det hollandske landskabsmaleri, som senere i 1800-tallet inspirerer de danske landskabsmalere i udviklingen af et dansk landskabsmaleri. Hollænderne deler sig i to. Den ene fløj maler det hollandske landskab med en nordisk tone af mørke og dramatik. Jacob van Ruisdael (ca.1628-1682) er en eksponent for denne stil og kendt for sine fine fremstillinger af træer. Han bruger ofte et enkelt træ eller en trægruppe til at styre kompositionen og skabe stemning. Et greb som danske landskabsmalere senere også benytter sig af. Den anden fløj i hollandsk landskabsmaleri lader sig inspirere af italiensk malerkunst og maler det hollandske landskab i et gyldent og varmt lys med høje slanke træer, som vi også senere ser det i danske landskabsmalerier. En maler som benytter sig af denne stil er Aelbert Cuyp (1620-1691).

BIRGITTE SVÆRKE PEDERSEN · mag.art, kunsthistoriker

10_Havehist_2018_3k.indd 51 02/01/2019 10.30

Dansk landskabsmaleri

I Danmark får landskabsmaleriet først rigtig status op gennem 1800-tallet og at det lige netop sker på dette tidspunkt, er der en række grunde til. En af dem er de naturfilosofiske og romantiske tanker, som strømmer ind fra udlandet. Tanker som lægger grunden til dels et demokratisk styre og dels til udformningen af nationalstaten. Væsentligt i denne sammenhæng er tankerne omkring natur, folk og fædreland. Nemlig, at der er en nær sammenhæng mellem et folks nationalkarakter og den natur, som folket lever i. Samtidig sker der i perioden en større tilflytning til byerne, hvor den voksende industri kræver arbejdskraft. Der kommer en afstand til naturen, som gør det muligt at nyde den æstetisk. Det er også i denne periode, at borgerskabet for alvor vinder frem, som bærere af samfundet. I 1848 baner enevældets opløsning vejen for Grundloven af 1849, der stækker kongens og adelens magtposition. Tavlen bliver på mange måder vasket ren. Også inden for malerkunsten. Historiemaleriet, som tidligere har haft den højeste status, er kongen og adelens genre. Landskabsmaleriet er borgerskabets. Med deres bestillinger af malerier er de med til at definere genren, så den passer til de tanker, der rører sig i det borgerlige miljø. Herunder de nationalliberale tanker med deres fokus på det danske.

Jens Juel

Nogle af de første anslag til et dansk landskabsmaleri kommer med Jens Juel (1745-1802). Han er mest kendt for sine portrætter, men er også en af de første danske malere, som maler landskabsmalerier i en nordeuropæisk tradition. Han er meget inspireret af hollandsk landskabsmaleri. I 1772 forlader han København og tager på en større udenlandsrejse, som varer frem til 1780. I slutningen af denne lange studierejse opholder han sig to år i Geneve hos naturforskeren Charles Bonnet (1720-1793). En god ven af Juel og af en række andre danske kunstnere, som opholder sig hos Bonnet i kortere eller længere perioder. Bonnet beskæftiger sig i sine sene år med naturfilosofi og skriver flere væsentlige værker indenfor genren. Der er derfor god grund til at tro, at tidens naturfilosofiske og romantiske tanker er emner, som er blevet flittigt diskuteret i den periode Juel opholder sig hos vennen. Herunder den naturdyrkelse der udgik fra Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Rousseaus opfordring til, at mennesket søger at genop-

10_Havehist_2018_3k.indd 52 02/01/2019 10.30

Jens Juel, *Udsigt over Genfersøen i nærheden af Veyrier*, 1777-1779, Thorvaldsens Museum

rette den tabte og genskabe nær forbindelse til naturen, bliver hørt og får stor indflydelse på opfattelsen af naturen rundt om i Europa.

Under opholdet maler Jens Juel blandt andet "Udsigt over Genfersøen i nærheden af Veyrier" (1777-1779, Thorvaldsens Museum), hvor et stort træ står centralt i forgrunden og styrer kompositionen. Det enkeltstående træ er et greb, Juel ofte benytter sig af i sine landskabsmalerier. Maleriet måler 116,4 × 86,9 cm. og er det største landskabs-

10_Havehist_2018_3k.indd 53 02/01/2019 10.30

Jens Juel, *Udsigt over Lillebælt fra et højdedrag ved Middelfart*, ca.1800, Thorvaldsens Museum

maleri Juel maler i sin karriere. Ser man nøje på træet er det tydeligt, at Juel ikke tilstræber en nøjagtig botanisk gengivelse af træet, men snarere en grafisk ideal form, som passer på alle træer. Det er altså ikke hans hensigt at male et bestemt træ, men mere symbolet på et træ. Dog er det tydeligt, at træet er gammelt. Det understreger Juel ved at male et ungt træ lige ved siden af. Denne måde at male træer på er typisk for Jens Juel. De går igen i alle hans landskabsmalerier. Juel tegner skitser i naturen, men hans hensigt er først og fremmest at videreformidle stemninger. Der er i høj grad netop mere tale om skitser end om naturstudier. Som for eksempel en skitse af et træ, der bøjer sig i vinden eller store runde trækroner. Juels landskabsmalerier er først og fremmest romantiske stemninger fra et navngivent landskab. Frem til sin død i 1802 maler han en række danske landskaber ved siden af sine opgaver som portrætkunstner. Disse landskabsmalerier giver et afsæt for de følgende generationer af landskabsmalere i Norden. En af dem er nordmanden J.C. Dahl.

10_Havehist_2018_3k.indd 54 02/01/2019 10.30

J.C. Dahl

Johan Christian Dahl (1788-1857) kommer fra Norge til København, hvor han begynder på akademiet i 1811. Med sig har han en uddannelse som malersvend, som han, som så mange andre både før og efter ham, bruger som afsæt til at dygtiggøre sig inden for kunsten. Hans store interesse ligger i landskabsmaleriet, men på dette tidspunkt er det stadig historiemaleriet, som har den altoverskyggende bevågenhed på akademiet. Det tætteste han kan komme landskabsmaleriet er privatundervisning hos professor C.A.Lorentzen (1746-1828), der er en alsidig kunstner, og så hans eget initiativ. Dahl benytter sig af, at der på denne tid er gode muligheder for at studere både ældre og nyere europæisk kunst af høj kvalitet i København. Ved at kopiere denne dygtiggør han sig. Dahl er særligt begejstret for de hollandske landskabsmalere fra 1600-tallet. Især Allaert van Everdingens (1621-1675) og Jacob van Ruisdael (ca.1628-1682), hvis dramatiske komposition han tager til sig. En anden inspirationskilde er Jens Juel, som ikke blot er anerkendt for sin portrætkunst, men også for at være foregangsmand, når det gælder det danske landskabsmaleri. Det fritstående træ, som ofte styrer kompositionen i Juels landskabsmalerier, er en tydelig inspirationskilde for Dahl, som dog går anderledes til værks i sin skildring af træerne. Dahls træer er ikke ideale træer, men naturalistiske. Dette skyldes hans forkærlighed for at studere naturen. I 1814 begynder J.C.Dahl for alvor at lave studier af træer og planter i det fri. På lange vandreture i omegnen af København og på ophold rundt om på Sjælland. Han er særlig begejstret over muligheden for at studere træer. Under et efterårsophold på Sydsjælland udtrykker han sin store begejstring over muligheden for at studere træerne i alle deres forskellige farvevarianter. Fra grøn over rød og orange til gul. På sine lange vandreture medbringer han en plantekasse, hvor han indsamler planter, han senere tegner studier af i atelieret. I de kommende år samler han sig et lager af naturstudier, som han bruger i sine malerier fremover. Det er ikke Dahls ærinde at male en tro kopi af et sted. Derfor kan han bruge studier fra flere forskellige lokaliteter i et maleri, hvis blot de passer ind i den stemning, han ønsker at skabe. Og, han kan genbruge dem flere gange. Et eksempel på dette er et træstudie fra Danmark, som i lettere ændret form står i både et tysk og norsk landskab, for cirka tyve år senere at "vende hjem" til Danmark i et dansk landskab. Et andet eksempel stammer fra studietiden. To

10_Havehist_2018_3k.indd 55 02/01/2019 10.30

J.C. Dahl, *Vinterlandskab ved Vordingborg*, 1829, Statens Museum for Kunst

værker, som Dahl udstiller på Charlottenborg-udstillingen i 1815, indeholder det samme træstudie, men under forskellige lysforhold. Som disse to eksempler viser, maler Dahl sjældent direkte fra naturstudiet i et en til en forhold uden fortolkning, hvilket er helt i overensstemmelse med tidens måde at male på, men han lægger stor vægt på sine naturstudier. I et brev til kunstsamleren og museumsmanden Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865) skriver han om maleriet Kalvehave ved Vordingborg (1816, Bergen Kunstmuseum), at :... endskiønt at de 2 store egetræer paa Forgrunden ikke har den ædleste Form (fordi jeg malede dem lige efter Tegningen, som var efter naturen) saa kan det dog godt Passe til stedet, og den alder de synnes at have i Naturen: Farven paa dem er ualmindelig smuk, og sand, det øvrige vel De selv skjønne, naar De faare det at see; kun vel jeg an-

10_Havehist_2018_3k.indd 56 02/01/2019 10.30

mærke, at Veien og Planterne paa Forgrunden er i sit Slags de smukkeste jeg endnu har malt, og med alt dette er de godt paa deres Plads, forstørrer aldeles ikke Virkningen i det hele; Figurerne har jeg især været hældig med, og de er meget Caracteerristiske, men jeg har ogsaa malet dem efter Naturen, og Planterne har jeg haft ligefor min Næse, inde i Stuen, hvor jeg har afcopeeret dem nøie efter Naturen". Brevet siger noget om de overvejelser Dahl gør sig omkring brugen af naturstudier, men det fortæller os også, at nok er der tale om studier i og af naturen, men der er ikke tale om friluftsmaleri. Landskabet maler Dahl i atelieret og selvom han tager udgangspunkt i et virkeligt sted, er der tale om et konstrueret landskab, som i sidste ende er en stemningsgengivelse af et nationalt ideallandskab. Og, netop det med at gengive stemninger sammen med naturstudierne er det, der gør J.C. Dahl til en anerkendt maler i tiden og en inspirationskilde for næste generation af landskabsmalere. I 1818 drager Dahl videre til Dresden, hvor han bor resten af sit liv, men han bliver ved med at have en tæt forbindelse til Danmark.

Dahl maler mange forskellige træer, men egetræet får sammen med oldtidsminder en særlig symbolsk betydning i romantikkens søgen efter national egenart. Oldtidsminderne erstatter historiemaleriets

J.C. Dahl, *Udsigt ved Præstø*, 1816, Nasjonalmuseet Oslo

10_Havehist_2018_3k.indd 57 02/01/2019 10.30

romerske ruiner og understreger, at den nordiske oldtid på lige fod rummer en heroisk fortid. I *Vinterlandskab ved Vordingborg* (1829, Statens Museum for kunst) står de tre gamle krogede egetræer tæt forbundne med stendyssen i det kølige vinterlandskab. De gamle træer har stået med rødderne i Danmarks jord i flere århundreder og vidner om historiens gang. En historie som i Danmark er påvirket af den fornyede interesse for Saxos Danmarkskrønike med alle dens helte blandt konger og fyrster. Placeret midt i stendyssen forbinder Dahl egetræerne med historien. Desuden smelter stendysse og træer nærmest sammen med det omkringliggende landskab, så det er svært at se, hvad der er menneskeskabt og hvad der er natur. De forhistoriske spor i landskabet falder sammen med naturen og understreger, at landskabet i sig selv rummer en heroisk fortid.

P.C. Skovgaard

Et andet symbolsk træ i tiden er bøgen. Den får en særlig plads i 1800-tallets nationalromantiske periode. Hvor egen symboliserer de forgangne tider med fyrste- og kongemagt, bliver bøgen symbolet på borgerskabets demokratiske Danmark. Dette afspejler sig for eksempel i nationalsangen "Der er et yndigt land", som Adam Oehlensläger (1779-1850) skriver i 1819. Dengang med titlen "Fædrelands-sang". Her står det yndige land med brede bøge og det består, så længe bøgen spejler sig i bølgen blå. Sangen vandt for alvor popularitet i 1840'erne, hvor enevælden opløses og Danmark i 1849 får sin første grundlov. Også Grundtvig refererer flittigt til bøgen. En af de malere, som tager bøgen til sig er P.C.Skovgaard (1817-1875). Han hører til de malere, som for alvor maler og former vores opfattelse af det danske landskab. På opfordring fra kunsthistorikeren N.L.Høyen (1798-1870) drager han ud på ture i Danmark for at skildre den danske natur i al sin mangfoldighed. Både på Sjælland og i Jylland. Han har en forkærlighed for bøgen, som han særlig dygtigt skildrer i det flimrende sollys. Et af hans mest kendte landskabsmalerier er *Bøgeskov i maj. Motiv fra Iselingen* (1857, Statens Museum for Kunst)

Der er intet vand i P.C.Skovgaards bøgeskov, hvor bøgen kan spejle sig. Til gengæld knejser bøgetræerne med det grønne løv højt mod den blå himmel og omkranser lysningen i skoven på en måde, så det er ligetil at tænke på Frejas sal. Både de lysegrønne blade og titlen fortæller, at det er forår i bøgeskoven og forår betyder en ny start. På samme måde som børnene og ungdommen i forgrunden er fremtiden,

10_Havehist_2018_3k.indd 58 02/01/2019 10.30

P.C. Skovgaard, *Bøgeskov i maj. Motiv fra Iselingen*, 1857,
Statens Museum for Kunst

10_Havehist_2018_3k.indd 59 02/01/2019 10.30

P.C. Skovgaard, *Birketræer på Læsø efter regn*, 1849, Statens Museum for Kunst.

mens de gamle (eller måske nærmere det gamle system) er på vej ud, som den ældre herre bagerst i kompositionen. Maleriet er bestilt af rektor for Borgerdydskolen Martin Hammerich (1811-1881) til hans private hjem i København. Hammerich er en af tidens toneangivende nationalliberale personligheder. Han er medlem af den skandinaviske forening, samt den grundlovgivende forsamling og en stor fortaler for modersmålsundervisning. Som en af de første skriver og udgiver han sine værker på et let forståeligt dansk. Han er gift med Anna Mathea Aagaard (1820-1904) som er født og opvokset på Iselingen gods ved Vordingborg. Godset er i tiden kendt som et mødested for kunstnere og nationalliberale. Ligesom det er kendt i midten af 1800-tallet, at skovene omkring godset er mønsterskove, som lever fuldt op til Fredskovsforordningen af 1805. Den forordning som skal skaffe nyt træ til at rejse landet som konsekvens efter tabet af flåden under Slaget på Reden i 1801. At skoven er drevet professionelt ses i Skovgaaards maleri ved den orden træerne står i. Samtidig med, at det er et privat ønske fra Hammerich, at motivet er fra Iselingen, er placeringen af motivet altså også ladet med nationalliberal symbolik. Ligesom bøgetræerne.

10_Havehist_2018_3k.indd 60 02/01/2019 10.30

P.C.Skovgaards malerier fra Jylland åbner øjnene for Danmarks varierede landskaber. Det er især hovedstadens borgere, som her får et indblik i en natur, som med datidens rejseformer, for mange er ukendt land. På Læsø møder Skovgaard en natur, som er meget forskellig fra Sjællands bløde bakker og bøgeskove. Det er et mere barskt landskab med spredt bevoksning og træerne er hovedsagelig taks og birk. Herfra maler han blandt andet *Birketræer på Læsø efter regn* (1849, Statens Museum for Kunst). Maleriet skildrer en markvej med en lille bevoksning af birketræer. Hele udtrykket er vildt, råt og uplejet, hvilket Skovgaard understreger ved at skildre landskabet på en regnvejrsdag. Skovgaard baserer sine malerier på naturstudier og skitser, men det er stemningen som bærer maleriet og gør det vedkommende for beskueren. Så vedkommende, at vi selv i dag forbinder det danske landskab med nationalromantikkens skildring af den danske natur. Tænk bare på, når bøgeskoven springer ud i maj.

Litteratur

Bramsen, Henrik, *Landskabsmaleriet i Danmark 1750-1875. Stilhistoriske Hovedtræk*, 1935.

Udsigt til Guldalderen, red. Gertrud Oelsner, 2006.

Kasper Monrad, *Jens Juel*, 1996.

J.C. Dahl i Danmark, red. William Gelius og Stig Miss, 2003.

Dahl og Friedrich. Alene med naturen, red. Frode Haverkamp m.fl., 2014

P.C. Skovgaard – Dansk guldalder revurderet, red. Gertrud Oelsner og Karina Lykke Grand, 2010.

Ullerup Kirkegård.
Lindetræer tæt ved diget udgør kirkegårdens rumlige afgrænsning. Kigger man op er det himlen der er loft over kirkegården

HENNING LOOFT

Træer på kirkegården

Store, fuldkronede træer har altid været et symbol på, at her foregår noget særligt. Kirker, slotte, herregårde, palæer og pladser er steder, hvor træer ofte spiller en væsentlig rolle som markerer, at her er der noget af stor betydning for vores liv.

Sådan er det også med kirkegårde og har været det i århundreder. Træer betyder så meget, både som symboler og som fysiske elementer, og rækker, ligesom bygværker, langt ud over menneskers tid.

Træer er levende og har livsfaser i to planer. Der er årstidsvariationen med træernes løvspring, blomstring, bladhang, efterårsfarver og oplevelsen af grenværket om vinteren. Og når vinteren har varet længe nok starter det hele forfra. Hvert år.

Og træerne har livsfaser som alle andre. Ung, moden, gammel og forfald. For egetræer kan det dreje sig om over 1.000 år. Man kan kun have respekt for væsener, der kan blive så gamle. Også selvom de flestes vedkommende måske kun bliver 200 eller 300 år gamle.

Kirkegårdenes tidligere anvendelse

Indtil mod slutningen af oplysningstiden havde kirkegårdens træer en helt anden rolle end i dag og kirkegården havde andre og flere funktioner. På de første kirkegårde i landet handlede det naturligvis om at begrave de døde. De fine og rige kunne dog få plads inde i kirken og de slemme eller udstødte kunne blive begravet udenfor kirkegården. Alle andre blev begravet på kirkegården, ofte i afdelinger eller roder, alt efter hvor man havde boet. Mænd og kvinder blev ofte begravet hver for sig! Sydsiden var for de fine og for mænd.

Selvom kirken måske var rig som institution, så var de kirke ansatte det sjældent. Det var derfor kærkomment at udnytte kirkegården til dyr og til foder. Græsset var naturligvis ikke plæner, men græs og enge til foder og høslet. Kirkegårdene var hegnede, men ikke som senere for at holde dyr ude. Det var for at holde dem inde – og i flere tilfælde også som beskyttelse mod fjender.

HENNING LOOFT · Landskabsarkitekt MDL

10_Havehist_2018_3k.indd 63 02/01/2019 10.30

Aftenstemning ved Egen Kirke. Randtræer, kirke og kirkegård danner en helhed. Ingen er i tvivl om stedets betydning.

Kirkegårdens træer havde samme funktion. De blev brugt til løvfodring, som var meget udbredt, men næsten ikke anvendes mere. Træerne stod helt overvejende langs kanten, hvor de ikke tog lys fra græsset og de var næppe plantede, men selvsåede og beskyttet mod dyrene i de første år.

I middelalderen og op til renæssancen var det normalt at udnytte kirkegårdens græsarealer til marked med handel, gøgl, udskænkning (gravøl?) og udveksling af nyheder. Man havde måske rejst langt eller gået langt – og hvad var så mere naturligt end at anvende området til andet og mere end begravelser? Jan Lindhardt har i flere bøger og foredrag beskrevet kirkegårdenes anvendelse i tidligere tider.

I dag er kirkegårdsafdelinger med græsgrave et tema der genoptages flere steder, nu som kulturform med fint klippede plæner. Men man kunne da godt forestille sig uudnyttede kirkegårde eller afdelinger brugt til græsning for en fåreflok. Det har været overvejet flere steder.

Kirkegårdene reguleres

I starten af 1800-tallet var det slut med kvæg og andet på kirkegårdene. Det har været problematisk for kirketjenere og andre at undvære fodermaterialet. Det ses af, at der udsendes en del indskærpelser om, at brug af græs til foder skal ophøre. En forordning om kirkegårde fra

10_Havehist_2018_3k.indd 64 02/01/2019 10.30

Løvfodring af kvæg med friske lindegrene i 2018. Foldingbro ved Kongeåen.

1805 er en milepæl i udviklingen og fra da af kan kirkerne ikke bruges til begravelse. Nu skal alle ligge på kirkegården – og så går det ikke med køer og får længere. Fra da af skal dyr gennem hegningen holdes ude og ikke inde!

Måske har træerne været anvendt i længere tid til løvfodring. Det er først ind i 1900-tallet at kirkegårdene reguleres og fremstår som mange kender dem i dag. Det er faktisk ret nyt med regulerede og beplantede kirkegårde som de fleste forbinder med en gammel kirkegårdstradition.

Med øget velstand og øget interesse for havekultur ved gårde, herregårde og købmandsgårde begynder man at plante træer, skabe illusioner om det evige liv og forholde sig til de afdøde med monumenter, gravsten, beplantning mm.

Kirkegårdens træer til løvfodring stod i randen. Det ved vi fra malerier, raderinger, beskrivelser mm. Træarterne var ask, elm og lind og antalsmæssigt i den rækkefølge. Ind i 1800-årene kommer ahorn og hestekastanje til og det er disse arter, der stadig dominerer billedet af landsbykirkegården og dens træer. Johan Lange har i 1960erne forsket i emnet og hans artikler er væsentlige kilder sammen med landskabsmalere som f.eks. Niels Bjerre.

Træerne havde også andre funktioner. Plantet ved indgangspartier var de værnetræer, der mentes at kunne beskytte mod forskelligt, bl.a.

10_Havehist_2018_3k.indd 65 02/01/2019 10.30

brand (brandtræer) eller onde ånder. Det gælder på kirkegården, men i høj grad også ved gården eller huset. Det ses stadig, at der vokser lindetræer parvist ved en indgang. Hermed kan man jo fortælle gæster, hvor man skal gå ind. Men baggrunden er at beskytte, at værne mod noget.

Træerne langs randen har således været der i mange 100 år og der findes formentlig stadig træer, der oprindeligt har været dyrket for løvfodringens skyld. Lind kan blive meget gamle, så individer på omkring 200 år eller mere har formentlig haft denne funktion.

I de seneste 100 -150 år er der på mange kirkegårde plantet randtræer som en naturlig udvikling fra træer til løvfodring til træer som bl.a. arkitektoniske elementer og til læ. Arterne var de samme. De var nemme at få fat på – og de var billige. Men det blev karakteristisk, at fra da af stod de som et menneskeskabt element, på række, med ensartet afstand og med samme alder. De var jo plantet og ikke mere noget, der var kommet, hvor et frø var spiret.

Fra midten af 1900-tallet, hvor planteskoler begynder at kunne levere mange arter og sorter, ses det, at der plantes nye arter, bl.a. røn og birk, men stadig er det de traditionelle arter, der præger kirkegårdene. Måske fordi de også med deres størrelse og volumen passer til kirkebygningen og formår at skabe rum på kirkegården.

Sejs-Svejbæk kirkegård. Nyfortolkning af græsgrave i en birkelund.
Ingen dyr, så der klippes stier mellem naturgræsfelter.

10_Havehist_2018_3k.indd 66 02/01/2019 10.30

Østerlars Kirkegård. Hestekastanjer danner væg mod landskabet og sikrer hvad der skal være i fokus. Vender man sig med ryggen til dige og træer oplever man den store rundkirke liggende ikonisk på kirkegården.

Karakteristisk er det, at samtidig begynder man også at plante træer inde på kirkegården, der tidligere var uden nævneværdig beplantning. Det gælder først og fremmest trærækker, alléer og hegn, der kunne opdele og tilføre struktur på de lidt større kirkegårde, men gælder også enkeltstående, ornamentale træer eller smågrupper til forskønnelse og oplevelse. Paradisæbletræer, flere tjørnearter og bærmispel er eksempler på hyppigt plantede arter, men variationen er meget stor.

Meget kort sagt, så har gravstedskulturen siden slutningen af 1800-tallet afspejlet havekulturen, hvor de samme planter anvendes. I dag, hvor det igen er blevet vigtigt med egne frugtbuske og -træer i haven, ses derfor også frugtbuske på gravsteder.

10_Havehist_2018_3k.indd 67 02/01/2019 10.30

Er kirkegårdstræerne truet?

Forskellige forhold i samfundet kan bestemme hvordan en udvikling vil blive. Da træerne har en lang levealder, kan vi reelt intet vide om fremtiden. Men vi kan kigge lidt baglæns og se hvordan visse forhold, kan få indflydelse.

Omkring 1950-erne blev der foretaget en lang række "Provst Exner fredninger" hvis formål var at sikre kig til landsbykirkerne og beskytte mod konkurrerende bebyggelse, beplantning og andet generende i nærmeste omgivelser. Høje produktionsbygninger var – og er – en stor udfordring for oplevelsen af kirke og kirkegård i landskabet og fredningerne har givet forebygget mange visuelle konflikter.

I dag er mange landsbyer vokset godt til og det er ofte her udenfor fredningszonen, at store staldbygninger, gylletanke og andre erhvervsbyggerier præger landskaberne –her kan fredningerne måske være en uheldig begrænsning, hvis der ikke må plantes for at dæmpe indtryk fra store bygninger. Det er min erfaring at kommunerne administrer fredningerne meget nidkært og dermed kan de godt få den modsatte effekt af, hvad der var tanken for 60-70 år siden.

Motorsave og lifte er jo glimrende redskaber til mange ting, men i hænderne på ukyndige kan de forvolde store og mange skader på træer. Det ses desværre ofte, at træer har fået fjernet hele eller store dele af kronen og at det sjældent er særlig smukt. Omkostningerne og problemerne med trivsel er til gengæld store. En god regel er, at kan et vækstmæssigt problem ikke løses med saksen – så skal man tænke sig godt om!

Menighedsråd kan ikke fjerne store træer uden tilladelse fra stiftet, men de må gerne save i træerne. Er træerne udlevede eller syge er det bedste måske at udskifte og skabe en ny helhed. At arbejde med træer er meget ansvarsfuldt. Man beslutter jo noget, der skal fungere i op mod 2-300 år!

Som en del af vores kultur findes det man kan kalde "ordensaktivismen". Vi synes ofte at svenskere og tyskere er slemme til at kræve orden og holde orden, men her er der bestemt ingen grund til at kigge udad. Ordensaktivister findes på enhver gade, i enhver opgang, på enhver arbejdsplads og naturligvis også i menighedsråd og blandt kirkegårdens personale.

Ordensaktivister mener bl.a. at naturen skal aves og styres, ellers ser det jo rodet ud. Man kan kende et ordentligt menneske på, om haven ser ordentlig ud – siger de selv.

10_Havehist_2018_3k.indd 68 02/01/2019 10.30

Sneum kirkegård. En allé af rønnetræer, stærkt formet af vinden, fører op til indgangen på Sneum Kirke. Her går man altid gennem et spalier, formet af tiden og vinden og nærmest usynlig pleje.

Sådanne tankesæt kan være problematiske, når man arbejder med noget der gror og vokser og følger naturens love. Der er ikke noget galt med personerne, men man skal forstå deres syn på have og natur og at beslutninger måske mere har afsæt i holdninger end i indsigt.

Sociologen Bella Marckmann har beskrevet ordensaktivisten og dennes forhold til haven og det dyrkede.

10_Havehist_2018_3k.indd 69 02/01/2019 10.30

Rønne Kirkegård. En lille fyrrelund med stor ornamental virkning. Lunden har en væsentlig funktion med at skærme visuelt mod de meget store bygninger på havnen. Kun træer har en skala der formår det.

Fremtiden

I det åbne landskab er oplevelsen af kirkegårde, defineret af kirke, de store træer og en præcis afgrænsning med mur eller dige, et meget karakteristisk og velkendt element.

Det samme gælder mange landsbyer og mindre byer, hvor kirke og kirkegård ofte er vægtige midtpunkter og træerne er af stor betydning for oplevelsen.

Træerne tilfører stor værdi. Kirkens og træernes livsrytmer samarbejder og har et samliv der klæder hinanden, hvor træerne danner rum og volumener. Ofte er det træerne, der giver kirkegården sin identitet og formidler sammenhæng med og afgrænsning mod omgivelserne, hvad enten det er i et bymiljø eller i det åbne land.

Der er derfor mange grunde til både at passe godt på træerne og at sikre at der også i fremtiden er træer, som skaber værdi på kirkegårdene.

Jeg er overbevist om, at træer også i fremtiden vil præge kirkegårdene og danne helheder of stor betydning. Mange kirkegårde vil givet blive fremtidens små lokale oaser til rekreation som erstatning for den lille park, der måske er sparet væk eller måske er gjort indholds- og livløs, alene med lidt græs og et par gadetræer.

10_Havehist_2018_3k.indd 70 02/01/2019 10.30

Privat skovkirkegård ved Eckernförde. Et nærtliggende gods tilbyder nedsætning af urner i et særligt skovområde ud mod fjorden. Området er attraktivt og man kan vælge mellem 4-5 forskellige træarter. Et bud på fremtidens begravelsespladser

Største udfordring er derfor hensigtsmæssig drift og pleje af træerne.

Indsigt i dyrkning og omtanke med driften, det er, hvad der skal fokus på. Det vil så ofte vise sig, at det både er billigt og nemt at have værdifulde træer på landets kirkegårde, også i fremtiden.

Nævnte personer

Jan Lindhardt (1938-2014). Biskop i Roskilde stift. Har skrevet adskillige bøger og artikler, hvor kirkegårdenes anvendelse og udtryk beskrives.

Johan Lange (1911-2007). Botaniker og professor i systematisk botanik. Har skrevet en del artikler om kirkegårdes træer og anden beplantning.

Niels Bjerre (1864-1942). Maler. Stor samling på Lemvig Museum. Har malet kirkegårde. Også andre malere har motiver fra kirkegårde.

Bella Marckmann. Sociolog. Har skrevet bogen Haven – paradis eller slagmark og har heri defineret fire haveejertyper.

BJARNE LARSEN OG BIRGITTE SVÆRKE PEDERSEN

Selskabets aktiviteter 2018

I 2018 satte Havehistorisk Selskab fokus på træer. Træer har gennem tiden været vigtige elementer i havekunsten og et bærende element i havernes formsprog og udtryk. De har været brugt til at skabe alleer, skulpturer, rum, sigtelinjer og pejlemærker, når de har virket som buegange, stammehække, kandelabertræer eller som fritvoksende landskabelige elementer. Træer er vigtige byggesten, der indgår i haveanlæg og parker, i landskabet, langs veje og på kirkegårde – både i by og på land. Disse levende skulpturer, der i mange historiske haveanlæg har overlevet flere menneskegenerationer, er med til at give en fornemmelse af tid. Derfor har det forgangne år handlet om nutidig anvendelse af træer, samtidig med at vi har fokuseret på træerne som vigtige elementer i historiske haver og anlæg. Vi har i selskab med træerne afholdt fem foredrag og tre ekskursioner i 2018.

Forårets arrangementer

Under overskriften "Mit liv med træer" begyndte vi vores foredragsrække ved generalforsamlingen i marts. Her fortalte Niels Hvass, der som skovriddersøn, hortonom og planteskolestifter, har levet hele sit liv blandt træer.

Niels Hvass har i løbet af sit liv opbygget planteskolen SITAS, og har sideløbende gjort et stort arbejde for at udbrede viden om træers biologi. SITAS (Scandinavian Instant Trees A/S) blev stiftet i 1966 og er en specialplanteskole for store træer. Ved etableringen var planteskolen den hidtil eneste planteskole, der beskæftigede sig med flytning og produktion af store træer. Niels udviklede nye metoder til beskæring af grene og rødder, der muliggjorde at store træer kunne flyttes og derefter etableres på blivestedet. Dette gjorde også Niels til forgangsmand indenfor nye metoder til beskæring af træer. Under foredraget havde vi besøg af Christianshavns TV, der optog det spændende foredrag. Foredraget kan ses på www.christianshavnskvarter.dk

I april havde vi foredrag ved landskabsarkitekt Berit Rørbøl, og fulgte her bytræet gennem en tidsrejse på mere end et århundrede. Via kort, fotos og skriftlige kilder tegnede Berit Rørbøl et billede af

10_Havehist_2018_3k.indd 73 02/01/2019 10.30

bytræets betydning og udvikling siden 1900-tallets begyndelse med Gladsaxe Kommune som caseområde. Vi hørte om hvilke tendenser, der gennem skiftende tider har påvirket bytræernes antal og placering og om, hvad det betyder for den bytræsbestand vi har i dag og i fremtiden. Berit Rørbøl er landskabsarkitekt fra KUs "Green space management". Hun skrev i 2016 sit speciale om bytræer i Gladsaxe kommune. Specialet med titlen "Bytræet gennem 115 år" kan læses på hjemmesiden www.ign.ku.dk

I maj førte stadsgartner Karsten Klintø os med på en smuk spadseretur op ad Frederiksberg Allé fra Sankt Thomas Plads til Frederiksberg Runddel. Undervejs fik vi et indblik i Frederiksberg kommunes arbejde med bevaring af alleen. Frederiksberg Allé blev anlagt i årene 1700-04 som forbindelsesvej mellem København og Prinsens Gård, der lå ved den nuværende Frederiksberg Runddel. Indtil 1765 gik alléen kun til Sankt Thomas Plads, hvorefter den blev forlænget mod øst til Vesterbrogade. Den sidste gennemgribende omplantning blev foretaget omkring 1926, hvorefter man løbende har indplantet træer. Frederiksberg Allé blev fredet i starten af 2018. Dette skete på foranledning af et fredningsforslag fra Landsforeningen for bygnings- og landskabsarkitektur, som Havehistorisk Selskab støttede op omkring.

10_Havehist_2018_3k.indd 74 02/01/2019 10.30

Sommerudflugter i det grønne

I juni rykkede vi atter udendørs, da selskabets første sommerudflugt gik til Ledreborg allé og park. Her fortalte Karen Attwell og Lone van Deurs om alleen fra anlæggelsen til i dag. Planlæggelsen af en allé ved Ledreborg blev påbegyndt i 1740 érne da gehejmeråd Johan Ludvig Holstein og arkitekt Lauritz de Thurah påbegyndte Ledreborg Allé. Den oprindelige plantning bestod af lind nærmest slottet og på den anden side af Kornerup å blev der plantet en blanding af større løvfældende træer, fortrinsvis ask. Alleen blev fredet i 1942. I vinteren 1955/56

10_Havehist_2018_3k.indd 75 02/01/2019 10.31

var det nødvendigt at fælde et stort antal træer, og i 1977 blev omkring 100 gamle asketræer fældet. Derefter fremstod strækningen fra Kornerup å til afslutningen ved Ringstedvej som en usammenhængende træraekke uden egentlig allépræg. En større genplantning fandt dog sted i 1986, da Roskilde og Lejre kommuner sammen plantede et stort antal lindetræer.

På turen så vi "Stjernen" der er alleens nye afslutning mod øst. Herfra kørte vi ad alléen til Kornerup å, hvor den gamle barokallé møder den nyplantede allé. Vi gjorde stop ved Amalieporten og gik herefter til Det Peripatetiske Akademi, hvor vi ad tilgroede stier nåede frem til nogle af de skulpturer der med belærende indskrifter fortæller om kongeslægterne. Niels-Christian Clemmesen gav os her en levende indføring i Akademiets historie.

Ved sæsonens anden sommerudflugt, var slotsgartner John Nørgaard Nielsen vores vært i Frederiksborg Slotshave. Med sin blæn-

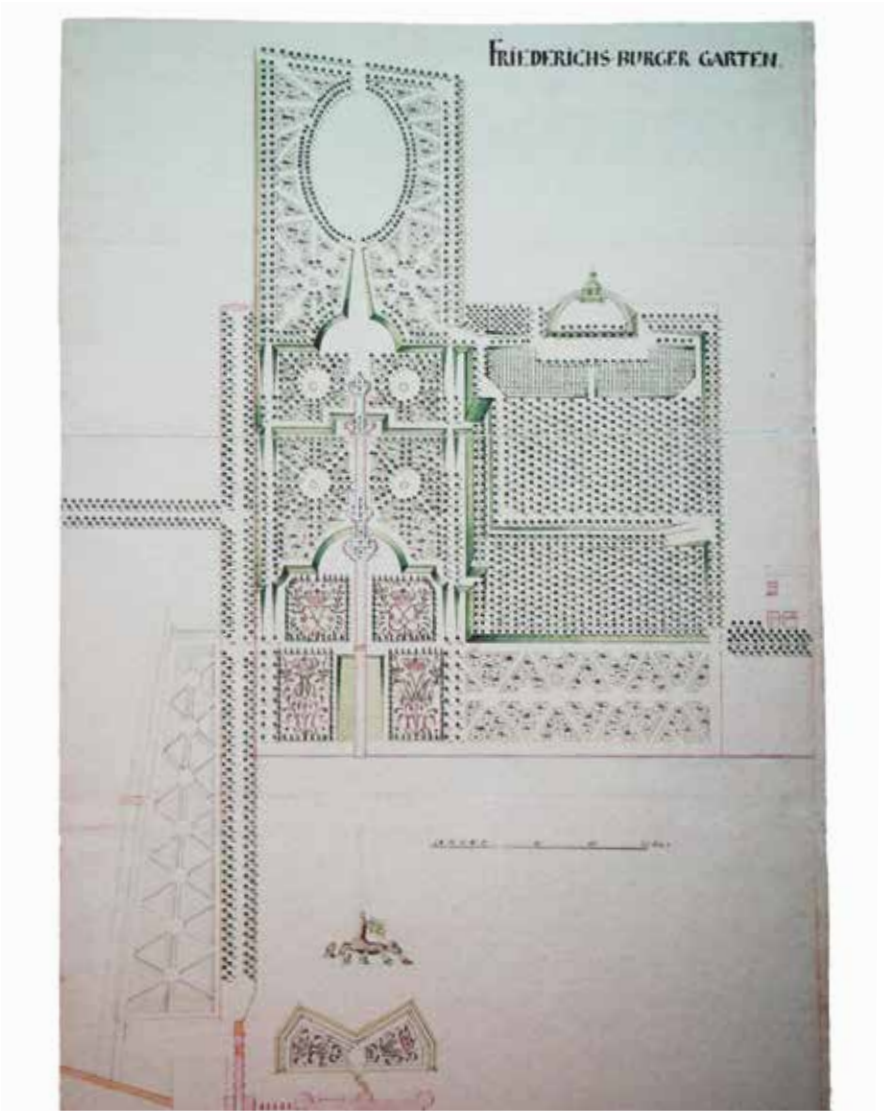

dende evne til formidling, gav John os et glimrende indblik i havens drift og udvikling krydret med specialviden om formning af barokhavens karakteristiske træer i nutidigt og historisk perspektiv. På turen fik vi indblik i det enestående arbejde med formning af træer, idét der i haven findes både kandelabertræer, stammehække og knudebeskårne træer samt træer formede som kugler, kegler og i espalier.

Haven er et enestående dansk eksempel på en italienske inspireret barokhave med en stor samling af formede træer, hvoraf de ældste formentlig stammer fra barokhavens anlæggelse. Efter årtiers forfald, og diskussion om renovering af haven, blev barokhaven genskabt i perioden 1993-1996. Dobbeltalléen på Rendelæggerbakken blev genplantet i 2016 med nye lindetræer. Alleen der har virket som forbindelsesvej mellem Frederiksborg Slot og Badstueslottet nordvest for slottet, er en monumental del af barokanlægget og en vigtig grundsten i forhold til at binde slot og have sammen.

10_Havehist_2018_3k.indd 77 02/01/2019 10.31

Efterårets foredrag

Vi påbegyndte efterårssæsonen med et spændende foredrag ved landskabsarkitekt Henning Looft under titlen "Træer på kirkegårde". Henning Looft har i en årrække beskæftiget sig med kirkegårde, både som forvalter og som rådgiver. Træer har gennem århundreder været meget vigtige elementer på kirkegårde, hvor de sammen med kirke og kirkegårdsdiger udgør den treenighed, der gør kirkegårde til særlige arkitektoniske steder.

Foredragets fokus var landsbyens og stationsbyens kirkegårde, som udgør den altovervejende del af kirkegårdene i Danmark og er markante landemærker, ikke mindst i kraft af træerne. Træerne er dog på

10_Havehist_2018_3k.indd 78 02/01/2019 10.31

mange kirkegårde truede i disse år, grundet alderdom, sygdomme, uhensigtsmæssig forvaltning eller skiftende tiders æstetiske opfattelser.

I oktober måned hørte vi et meget spændende foredrag ved landskabsarkitekt Tove Hyllested, der er tidligere stadsgartner i Frederiksberg Kommune og formand for forretningsudvalget i Fonden for Træer og Miljø. Tove lagde ud med en historisk gennemgang af alléer og deres betydning i havekunsten. Ved foredraget hørte vi om de alléer Fonden for Træer og Miljø i flere år arbejdede med at etablere ved større landbrug i samarbejde med ejeren. Her rådgav fonden ved plantevalg, etablering af træerne samt donerede træer og opbindingsmateriale. Ejeren stod herefter selv for at plante og vedligeholde. Vi hørte desuden Toves gode definition på, hvad forskellen på en allé og en vejplantning er.

I skrivende stund har årets sidste foredrag ved forstkandidat Peter Friis Møller endnu ikke fundet sted. Vi forventer dog en spændende fortælling om nåletræer i kulturhistorisk sammenhæng. Peter arbejder med naturskove, vegetations historie og naturbeskyttelse. Han er desuden en ivrig forfatter til en række bøger om træer og buske samt Danmarks natur. Desuden forventer vi at Valdemar Lønsted gennem sin oplæsning af H.C. Andersens "Grantræet" søger for at vi kommer i den rette julestemning.

Bestyrelsen

Ved generalforsamlingen i marts valgte Lisbeth Brorsen og Pernille Thomsen at træde ud af bestyrelsen. Vi vil derfor rette en stor og varm tak til Lisbeth og Pernille, for den meget store indsats de har lagt i bestyrelsesarbejdet. Lisbeth har gennem syv år i bestyrelsen blandet andet lagt et stort arbejde i at lave flotte og fagligt funderede beskrivelser af vore arrangementer, skrive fyldestgørende referater og ikke mindst sørget for, at vi har nået alting til rette tid og sted. Pernille har været med i bestyrelsen i seks år og takket være hendes store arbejde med digitalisering af selskabets årsskrift, er samtlige årgange fra 1970 til i dag nu frit tilgængelige på tidsskrift.dk samt på selskabets hjemmeside. Ved generalforsamlingen udtrådte Rikke Tønnes desuden af bestyrelsen og vi vil gerne rette en tak til hende, ikke mindst for hendes arbejde med udfærdigelse af fondsansøgninger.

Ved generalforsamlingen indtrådte Tove Hyllested, Sophy Høy og Inger Busk i bestyrelsen. Det har været en glæde, at se det store arrangement den nye bestyrelse har lagt i selskabet.

10_Havehist_2018_3k.indd 79 02/01/2019 10.31

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE
© Havehistorisk Selskab og forfatterne
2018

REDAKTION
Lone van Deurs, Sophy Høy, Inger Heldbjerg Busk

DESIGN
Carl-H.K. Zakrisson, Polytype

TRYK
Narayana Press, Gylling

UDGIVER OG EKSPEDITION
Havehistorisk Selskab
KU, Thorvaldsensvej 40, 1871 Frederiksberg C.

havehistoriskselskab.dk
havehistoriskselskab@gmail.dk

ISBN 978-87-88241-38-9
ISSN 0107-895X

Om motivet på Havehistorisk Selskabs årsskrifts forside

Motivet er hentet fra Danmarks ældste bog om haver og havebrug, Hans Raszmussøn Blocks *Horticultura Danica* fra 1647. Bogens undertitel lyder: *Hvorledis en zirlig oc nyttig Urte-Hawe i Dannemarck kand anrettis, beprydis oc ved Mact holdis*.
Block kaldte sig urtegårdsmand. Hans navn er især knyttet til den kongelige lysthave Lundehave, i dag bedre kendt som Marienlyst, nær Kronborg. Lundehaves renæssance-inspirerede bygninger og haveanlæg er da også emnet i et af kapitlerne i *Horticultura Danica*. Men ellers er det mere generelt havens disposition og plantemateriale, herunder også træer og buske, der har Blocks primære interesse. Bogens tekst ledsages af mange illustrationer, herunder især mønstre til plantninger.

Det valgte motiv viser midt i tegningens højre side forslag til "om mynster at giore på bedene". Ellers giver tegningen anvisning på, hvordan en af gartnerens opgaver – podning – kan udføres. Der vises forskellige arbejdsmetoder, som hver især knytter sig til forskellige træarter.